

SAMRÅDSHANDLING

PM Kulturarvsanalys-E65, Svedala-Börninge

Svedala kommun, Skåne län

Vägplan, 2016-02-10

Trafikverket

Postadress: Trafikverket, MALMÖ

E-post: trafikverket@trafikverket.se

Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: PM Kulturarvsanalys, E65 Svedala-Böringe

Författare: Pär Connelid Kula HB

Dokumentdatum: 2016-02-10

Projektledare: Johan Månsson

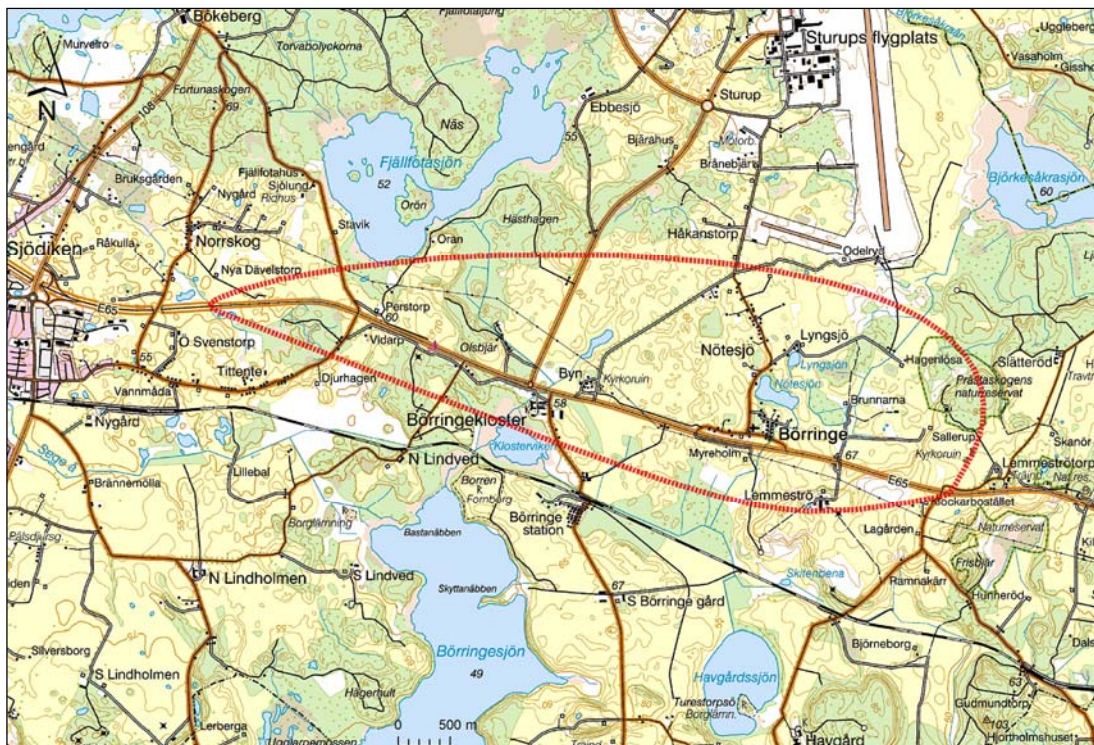
Uppdragsledare: Jessica Persson, ÅF Infrastructure AB

Innehållsförteckning

1. INLEDNING OCH BAKGRUND	4
2. SYFTE OCH UPPLÄGG	5
3. BORG- OCH STORGÅRDSLANDSKAP I ÖVERGÅNGSBYGD	6
4. RIKSINTRESSET OCH ANDRA KULTURMILJÖINTRESSEN	9
5. KÄNDA FORNLÄMNINGAR OCH ÖVRIGA KULTURHISTORISKA LÄMNINGAR	11
5.1 Den särskilda ("arkeologiska") utredningen - en summering	12
6. DE ÄLDRE LANTMÄTERIKARTORNA - EN ANALYS	15
6.1 Dävelstorp	15
6.2 Perstorp och Oran	17
6.3 Börringekloster	21
6.4 Norra Börringe	26
6.5 Nötesjö	29
6.6 Lemmeströ	33
7. UTVÄRDERING AV KULTURMILJÖER	37
7.1 Dävelstorp	37
7.2 Perstorp och Oran	38
7.3 Börringekloster och byn Norra Börringe	39
7.4 Nötesjö	41
7.5 Lemmeströ	42
8. SLUTORD	43
9. REFERENSER	44

1. Inledning och bakgrund

Kula HB har på uppdrag av ÅF Infrastructure AB genomfört en kulturarvsanalys inom utredningsområdet för planerad ombyggnad av E65 mellan Svedala och Börringe. Arbetet utfördes inom ramen för upprättandet av vägplanen. Utredningsområdet är cirka 7,5 kilometer långt och som mest ett par kilometer brett. Det är beläget strax öster om Svedala samhälle och söder om Sturups flygplats, till största delen inom Börringe socken. Terrängen på båda sidor om befintlig E65 berörs; merparten av korridoren återfinns dock norr om dagens väg. Utredningsområdet redovisas med röd markering i figur 1 här nedan.

Figur 1. Undersökningsområdet längs E65 öster om Svedala. Underlagskarta: Terrängkartan.

Landskapet kring Börringekloster har tidigare varit föremål för flera kulturhistoriskt inriktade analyser. Ett par kulturmiljöutredningar utfördes kring år 2000, dels i samband med vägutredning för E65 (Erikson & Reisnert 1998), dels för den planerade järnvägen mot Sturups flygplats (Connelid 2001). Bland arbeten som mera berört Börringeklosterns närmaste omgivning finns ett ambitiöst examensarbete från SLU Alnarp med förslag till renoveringskoncept för Klostervikens strandmiljöer (Zoric Persson 1995). De arkeologiska insatserna inom utredningsområdet har varit ytterst få och begränsade.

2. Syfte och upplägg

Det övergripande syftet med kulturarvsanalysen har varit att identifiera värdefulla kulturhistoriska miljöer och objekt inom utredningsområdet och att - med utgångspunkt i en *landskapshistorisk analys* - klarlägga de viktigaste, ännu iakttagbara sambanden mellan dessa. Landskapsanalysen baseras, i enlighet med uppdragsbeskrivningen i förfrågningsunderlaget, i hög grad på äldre lantmäterimaterial och fungerar som en bakgrund i beskrivning och värdering av det kulturhistoriska innehållet. Analysen fokuserar på synliga lämningar och strukturer, det vill säga på *dagens* kulturlandskap.

För att förståelsen av de synliga lämningarna ska bli så stor som möjligt, är det också viktigt att ta hänsyn till arkeologiskt material under mark. Detta är i hög grad ännu okänt och jämförelsevis få fornlämningar är registrerade inom utredningsområdet. En särskild utredning, etapp 1 har dock nyligen utförts, där den arkeologiska potentialen bedömts. Resultaten från denna har översiktligt inarbetats i kulturarvsanalysen. Den särskilda utredningen är givetvis också viktig för bedömningen av bevarandevärden och för att grovt få grepp om eventuella framtida kostnader för arkeologisk dokumentation.

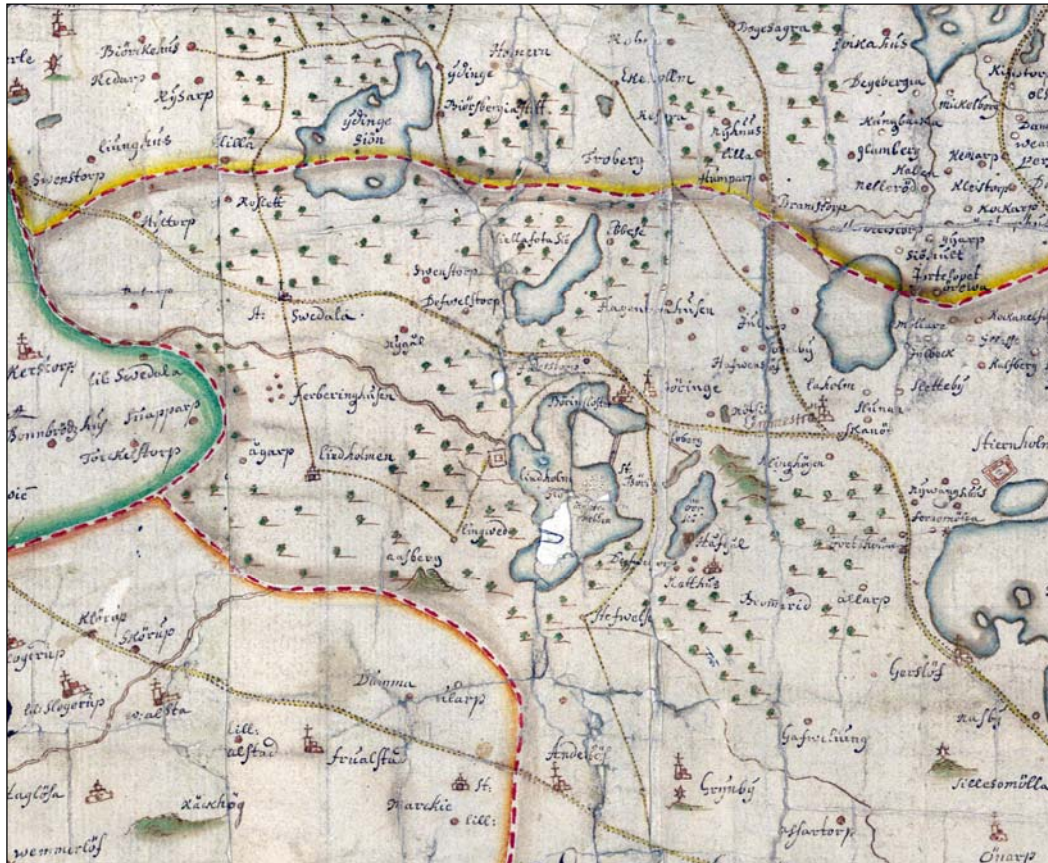
Stora delar av *vägnätet* inom utredningsområdet går tillbaka på gamla sträckningar, vilket gör vägarna till viktiga historiska betydelsebärare. Det råder inte bara stor rumslig överensstämmelse mellan dagens vägar och de äldre kartornas kommunikationsstråk; vägarna fungerar även som länkar *mellan* olika kulturmiljöer och bidrar till att förstärka samband. Det välbevarade historiska vägnätet är ett för utredningsområdet utmärkande drag och ägnas därför ett något fördjupad intresse nedan.

Utredningsområdet besiktigades i fält under drygt en halv arbetsdag i början av november 2015. Tiden medgav inte några detaljerade avsökningar i terrängen.

I kapitel 3 beskrivs miljön inom utredningsområdet och de närmaste omgivningar i ett översiktligt landskaps- och samhällshistoriskt perspektiv. I kapitel 4 redovisas motiv och avgränsningar för de nationella och regionala intresseområdena; en stor del av ytan inom utredningsområdet är nämligen utpekad både som riksintresse och regionalt kulturmiljöområde. Kapitel 5 behandlar de hittills kända fornlämningarna och övriga kulturlämningar. Här lämnas också en sammanfattning av resultaten från den nyligen genomförda "arkeologiska" utredningen. Kapitel 6 är rapportens huvudavsnitt och utgörs av landskapsanalysen. Utredningsområdet studeras gårds- och byvis från väster till öster med utgångspunkt i de landskap som framträder på äldre lantmäterikartor. Varje avsnitt avslutas med en redogörelse för vilka kulturhistoriska värden som överlevt i dagens landskap och som är mest karaktärsgivande. Här lyfts även vägnätets historia fram. I avslutningskapitlet sammanfattas resultaten genom en översiktlig karakteristik och värdering av några olika delområdena.

3. Borg- och storgårdslandskap i övergångsbygd

Den dominerande markanvändningen inom utredningsområdet idag är åkermark. Norr och öster om vägkorsningen vid Börringekloster öppnar sig odlingsmarken nästan vidöppet och backlandskapet har här nästan samma karaktär som den utpräglade slättbygden utmed E65 längre mot sydost. Historiskt rör det sig här emellertid om *skogsbygd*. I Campbells klassificering av det skånska odlingslandskapet vid mitten av 1700-talet hänförs området till "Romeleåsens skogsbygd". Det var då, liksom idag, beläget mycket nära inpå slättbygden i söder (Campbell 1928).

Figur 2. Utsnitt ur Johan Kempenskölds Skånekarta från år 1712. Från övre vänstra till nedre högra hörnet löper landsvägen, föregångaren till dagens E65, med Börringekloster ungefär i bildens mitt. Här framträder också den skarpa gränsen mellan skogsbygden och slätten strax söder om sjöarna. Färgglada streck visar häradsgränser. Akten L11 i Lantmäteristyrelsens arkiv.

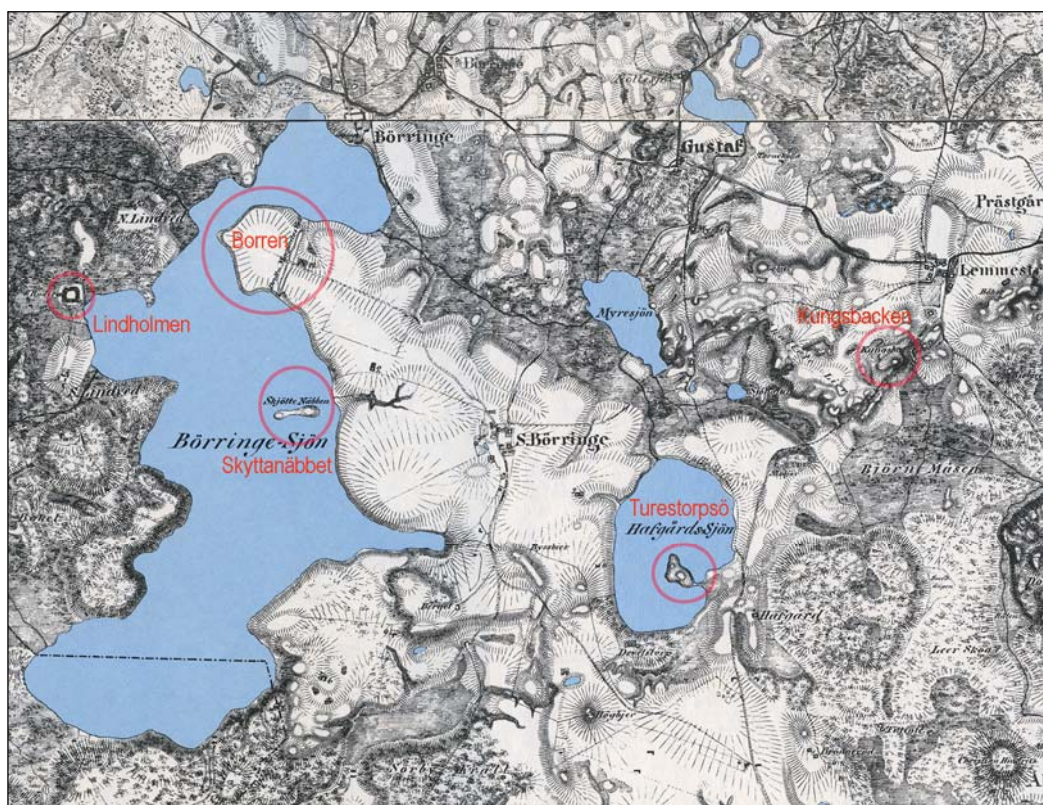
Inslaget av skog i området är än idag stort; lövskogen såväl som den under 1900-talet planterade barrskogen inramar nästan helt odlingslandskapet längs den här aktuella delen av E65. Precis som under 1700-talet rör det sig om en övergångsbygd mellan mer småskalig skogsbygd i nordost och Söderslätt i söder (jfr kartan i figur 2 ovan).

Det variationsrika landskapet i området, med bl a ett stort inslag av sjöar och tillgång på skog, har av olika skäl under lång tid attraherat samhällets övre skikt. Rent allmänt kan man säga att det var i den här typen av topografiskt och från resurssynpunkt varierade miljöer som äldre tiders gods och storgårdar ofta etablerades. Så verkar även ha varit fallet i detta område. Flera av storgårdarna i området kring Börringensjön har dock en lite speciell bakgrund. I övergången mellan skog och slätt etablerades här av allt att döma

mycket tidigt ett "maktens landskap" - ett tema som än idag präglar miljöerna både inom och strax utanför utredningsområdet.

I landskapet runt Börringesjön, strax söder om utredningsområdet, finns ännu fullt synliga rester av en för landet närmast unik ansamling *borgar* och andra stora befästa anläggningar, vilka i flera fall har haft tydliga kopplingar till kungamakten och övriga delar av den översta samhällseliten under medeltid. Den sannolikt äldsta anläggningen - kallad Borren - ligger på näset mellan Börringesjön och Klosterviken omedelbart söder om Börringekloster. Det rör sig här om en av landets största fornborgar (troligen av typen tillflyktsborg), möjligen med ett ursprung i järnåldern. Den avgränsas mot landsidan i öster av en monumental, 500 meter lång och 20-30 meter bred vall. Strax söder om Borren på sjöns östsida finns ytterligare en medeltida befästning på en udde (tidigare ö), kallad Skyttanäbbet. Här finns också en vallanläggning i öster. På 1970-talet påträffades i vattnet söder om udden ett pälverk.

Redan under senare delen av 1100-talet uppfördes en befästningsanläggning ett stycke söder om Lemmeströs gamla bytomt, idag kallad Kungsbacken. En mindre medeltida borg har även funnits på den så kallade Turestorpsö i Havgårdssjön. Lokala stormän ligger säkerligen bakom uppförandet av flera av befästningarna i området.

Figur 3. Läget för de olika borgarna i landskapet strax söder om utredningsområdet, här inlagda på Skånska rekognosceringskartan från tidigt 1800-tal.

Den mest monumentala anläggningen, uppförd av danska kungamakten cirka 1300, var utan tvekan Lindholmens borg intill Börringesjöns nordvästra strand. Riksborgen Lindholmen anlades möjligen för att jämna ut maktförhållandena gentemot lokala stormannaintressen. Kungamakten verkar dock redan under tidig medeltid ha haft inflytande i området. En gedigen bakgrund och beskrivning av borgarna i området kring

Börringesjön ges i boken *Lindholmen - Medeltida riksborg i Skåne*, utgiven 1995 (i samarbete mellan Lunds universitet och Svedala kommun).

På kungligt initiativ anlades också i slutet av 1100-talet Börringekloster, ett nunnekloster inom benediktinerorden. Klostret hade nära kopplingar till kungamakten medeltiden igenom; kungen tillsatte bland annat priorn (föreståndaren). Det upplöstes under reformationen på 1530-talet och drogs då in till danska kronan. Klostergodset, som bland annat omfattade 35 underlydande gårdar i Börringe och Lemmeströ socknar, levde dock först kvar genom ett så kallat kronolän, vilket periodvis förlänades representanter ur adeln. Sedermera omvandlades Börringekloster till kungsgård, för att år 1745 hamna i privat ägo. Av själva klostret finns idag inga synliga spår ovan mark.

Figur 4. Dagens huvudbyggnader vid Börringekloster. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Börringekloster förblev en storgård under mycket lång tid och hade som sådan *stort* inflytande på både landskapet och samhällsutvecklingen i närområdet. Den har alltsedan klostertiden varit självklar centralpunkt i landskapet inom utredningsområdet, dels genom att stora delar av de omgivande markerna brukats direkt under gården, dels genom ägandet av arrendegårdar och ett stort antal dagsverkstorp. Inte minst under senare delen av 1700-talet och under 1800-talet - den agrara revolutionens tidevarv - var godset drivande och kom starkt att påverka landskapet både fysiskt och i socialt hänseende. Dåvarande godsherrn Corfitz Beck-Friis investerade bland annat i den så kallade Grevebanan, järnvägen mellan Malmö och Ystad som invigdes år 1874, och som kom att förläggas i godsets närhet. Utvecklingen under denna period hade stor betydelse för gestaltningen av jordbrukslandskapet och bebyggelsemiljöerna som idag möter bilister och andra resenärer på E65. De avhysta byarna i Norra Börringe och Lemmeströ, liksom de nedlagda sockenkyrkorna, är tydliga minnesmärken i detta "maktens landskap".

4. Riksintresset och andra kulturmiljöintressen

Den ovanligt stora ansamlingen av borgar och storgårdsmiljön med intilliggande jordbrukslandskap vid Börningekloster har varit de viktigaste utgångspunkterna för utpekandet av kulturmiljövårdens riksintressemiljö Börninge-Anderslöv (M122) samt det regionala kulturmiljöintresset Börninge-Lindholmen (*Kulturmiljöprogram för Skåne*, Länsstyrelsen i Skåne län). De båda områdena, vars avgränsningar skiljer sig väsentligt åt inom utredningsområdet kring E65, redovisas i figur 5 nedan. Som framgår av kartan inbegriper det regionala intresset ett betydligt större område i den omväxlande terrängen norr om Börningekloster, bl a inkluderande de gamla arrendegårdarna Oran och Perstorp samt huvuddelen av godsets norra åkergräde (jfr genomgången av äldre kartor nedan). Den större ytan framstår utifrån ett bredare landskapshistoriskt fokus som mer relevant. Motivet för bevarande, som även kan sägas gälla för riksintresset, formuleras i det regionala kulturmiljöprogrammet så här:

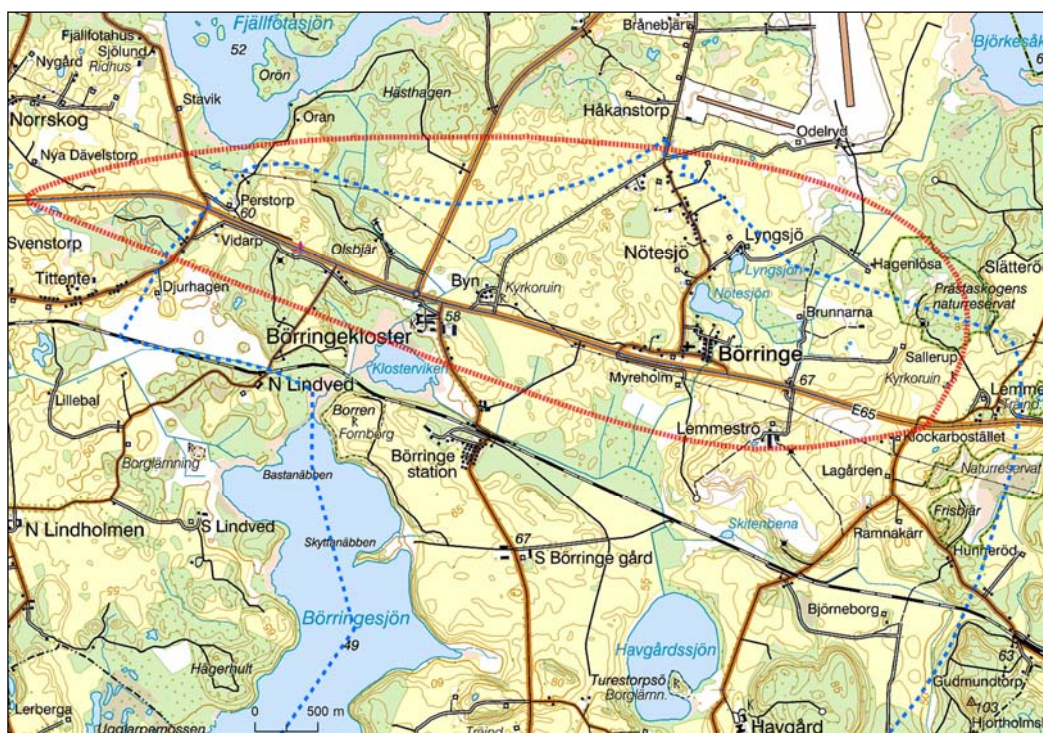
Området utgör ett kulturlandskap med månghundraårig bebyggelsekontinuitet samt rymmer inom en snävt avgränsad region ett synnerligen intressant komplex av flera perioders borganläggningar och deras senare utveckling till gods och mindre herrgårdar. 1700-talets förändring av den medeltida sockenstrukturen kan direkt avläsas genom kyrkobyggnaderna. Börninge stationssamhälle och tegelbruk har en tydlig koppling till godsmiljön och visar på godsets stora påverkan. Bygdegården är ett typexempel på landsbygdens folkrörelselokaler.

Figur 5. Utbredning av riksintresset Börninge-Anderslöv (grå yta) och regionalt kulturmiljöintresse Börninge-Lindholmen (streckad linje). Utredningsområdet markerat med röd streckad linje.

Något modernt kulturmiljöprogram, med landskapshistoriskt fokus, föreligger inte för Svedala kommun. Åren 1993-94 antogs dokumentet *Gamla Svedala* som bygger på tidigare genomförda inventeringar av bebyggelse äldre än 1950 (1993 kompletterad med slottsmiljöerna). Utredningsområdet berörs till stor del av "kulturmiljöområdet" Börninge, vars utsträckning i stort sett följer riksintressets gränser. Kartan på nästa sida (figur 6) visar områdets utbredning. Inom ytan utpekade några mindre delområden med en större ansamling av värdefull bebyggelse, "där särskild miljöhänsyn skall visas". Ett

av dessa kärnområden utgörs inte helt förvånande av Börtingekloster och den intilliggande bebyggelsen på Norra Börtinge bytomt. Bevarandeprogrammet listar även ett relativt stort antal värdefulla byggnader i Nötesjö och Lemmeströ.

Figur 6. "Kulturmiljöområde Börtinge" (blå färg) i Svedala kommuns bevarandeprogram.

Figur 7. 1700-talsbyggnad - före detta torp under Börtingekloster - längs den gamla landsvägen väster om Börtingekloster. Huset upptas i kommunens bevarandeprogram. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

5. Kända fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

I figur 8 redovisas de hittills kända kulturhistoriska objekten inom utredningsområdet, enligt FMIS. Som framgår av kartbilden är de jämförelsevis få till antalet. Endast en handfull är i nuläget klassificerade som *fornlämning*, ett förhållande som dock i praktiken kan komma att ändras vid förnyad bedömning. Det gäller exempelvis gårds/bytomterna vid Lemmeströ, Nötesjö och Norra Börringe (Börringe 170:1, 185:1 resp. 200:1), vilka på grund av att de ännu delvis är bebyggda betraktas som *bevakningsobjekt*. Ett par äldre gårdstomter saknas märkligt nog i FMIS. Det rör sig om Perstorps och Dävelstorps gårdslägen i västra delen av utredningsområdet. Som kommer att framgå nedan ligger jordbruksbebyggelsen vid Perstorp kvar på samma plats som på de äldsta 1700-talskartorna. Dävelstorps bebyggelse flyttades under 1900-talet men den gamla tomten ligger kvar som ett impediment alldeles intill nuvarande E65.

Figur 8. Kulturhistoriska lämningar enligt FMIS, markerade med blå färg. Numreringen avser objekt i Börringe socken, undantaget lämningen 83:1 i väster som ligger i Svedala socken.

Bland de hittills fåtaliga fornlämningarna hör ruinerna efter Börringe och Lemmeströs gamla kyrkor med intilliggande begravningsplatser (Börringe 2:1-2 och 3:1-2), en boplatz med oklar utsträckning intill E65 längst i väster (Svedala 83:1) samt en äldre hägnad av jord - en så kallad hägnadssvall - intill gamla landsvägen väster om Börringekloster (Börringe 134). Den senare sammanfaller med godsets inägggräns längs landsvägen från väster på den äldsta kartan från 1709 och kan vara mycket gammal. Under fältbesiktningen i november 2015 konstaterades att hägnaden är bevarad på en längre sträcka än vad som registrerats i FMIS. Dessutom finns flera liknande lämningar i området som också kan kopplas till strukturer i det äldsta kartmaterialet (jfr nedan).

Figur 9. Kvarvarande ruin efter den på 1780-talet rivna kyrkan i Börringe by. Fornlämning Börringe 2:1. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

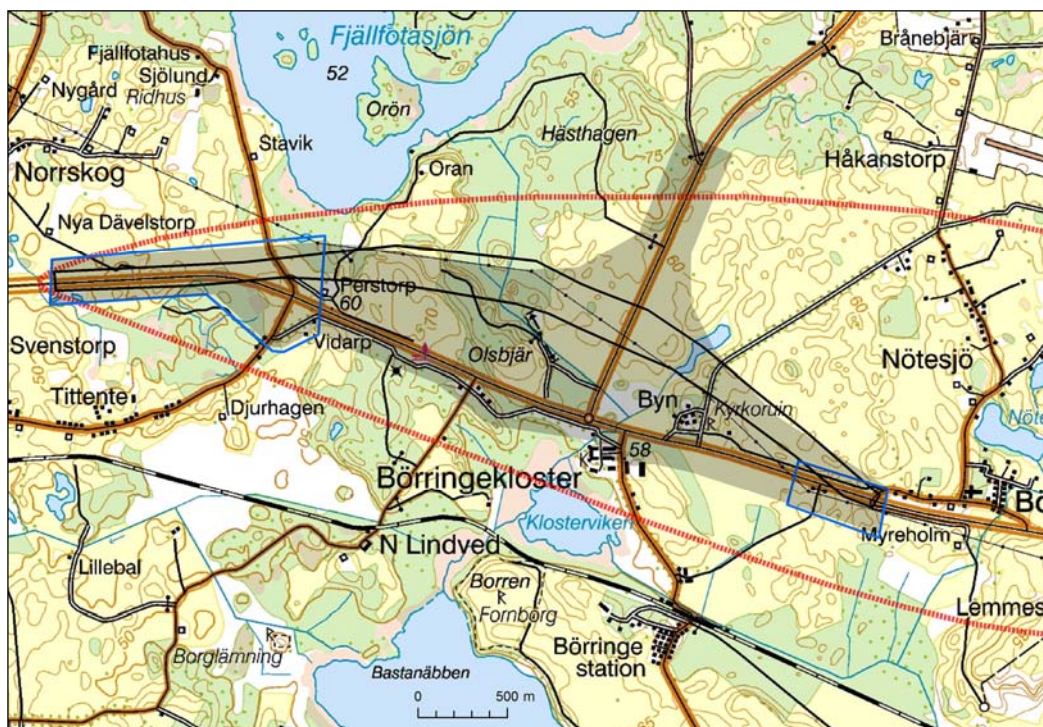
Vid Lemmeströ och Lyngsjö i öster finns ett par objekt i kategorin *plats med tradition* (Börringe 110:1 och 197:1). Den lilla Lyngsjön är förknippad med två sägner, där det i den ena berättas att sjön ska ha uppstått i samband med att ett slott försvann ned i jorden (!). Den muntliga traditionen vid Lemmeströ kan möjligen vara knuten till en idag försvunnen grav (Börringe 8:1). Graven, enstensättning, påträffades på 1970-talet men kunde inte återfinnas vid Riksantikvarieämbetets revideringsinventering 1987. Den totala avsaknaden av gravar i området framstår allmänt som lite förvånande.

Merparten av objekten i FMIS utgörs av fyndplatser, främst av stenåldersföremål, som kan indikera boplatser och därmed fornlämningsområden. De flesta "fyndplatserna" upptas som *övrig kulturhistorisk lämning* och markerar bara ett ungefärligt läge för upphittade föremål. Den mest omfattande fyndsamlingen finns på Börringekloster och utgörs av bland annat ett hundratal flint- och stenyxor (Börringe 94:1). I samlingen finns dock även ett flertal andra föremål såsom en holkyxa i brons, knackstenar, mejslar, eldslagningsstenar med mera. Enligt uppgifterna i FMIS kan många av fynden härröra från stenåldersboplatser runt Börringesjön. Det kan dock inte uteslutas att flera föremål hittats i samband med arbete på gårdens åkermark, där de således kan indikera förekomsten av boplatser. Många av de upphittade stenåldersföremålen har neolitisk karaktär, det vill säga från yngre stenålder (bondestenåldern).

5.1 Den särskilda ("arkeologiska") utredningen - en summering

Den särskilda utredningen genomfördes under senhösten 2015 av Arkeologerna på Statens Historiska Museer i Lund. Den omfattade dels en byråmässigt kontrollerad yta mellan Dävelstorp i väster och korsningen vid Nötesjö i öster, dels fältinventering inom två delytor samt längs en korridor i en båg 500-700 meter norr om befintlig E65 vid Börringekloster (se figur 10). Provgrävning genomfördes endast på en mindre yta omedelbart norr om den registrerade Börringe 200:1, det vill säga Norra Börringes

gamla bytomt. Sammanfattningen nedan bygger på muntliga uppgifter från ansvarige arkeologen Annika Knarrström.

Figur 10. Den särskilda utredningen (steg 1) utfördes byråmässigt inom gråmarkerad yta på kartan ovan. Korridoren (svarta linjer) och två utvidgade ytor i öster och väster (blå markeringar) fältinventerades.

Provgrävningen på bytomten syftade till att kontrollera fornlämningsområdets gräns mot norr. Undersökningen utfördes på båda sidor av vägen, ungefär fram till där vägen svänger av mot nordost (cirka 250 meter norr om kyrkoruinen). Här påträffades delvis rikligt med lämningar av olika karaktär, som till stor del kan antas hänga samman med bebyggelsen från medeltid och fram till övergivandet under 1800-talet. Bland de mer konkreta lämningarna efter hus märks tegelgolv och syllstenar; en trolig avfallsgrop noterades också. Öster om vägen påträffades flera stolphål, vilka kan indikera lämningar från förhistorisk tid. Undersökningen bekräftar således att Börtinge 200:1 sträcker sig längre norrut och att den arkeologiska komplexiteten kan vara stor.

Avsaknaden av förhistoriska gravar och registrerade boplatser i området kan i det byråmässiga perspektivet tolkas som att brons- och järnålderns bebyggelse inte expanderat in här. Förekomsten av lättbrukade jordar (lämpliga för förhistoriskt åkerbruk), bristen på referenser i form av tidigare undersökningar och närheten till centralbygden i söder innebär dock att man måste närma sig områdets arkeologi förutsättningslöst. I den öppna odlingsmarken väster och öster om bytomten finns flera lägen som allmänt verkar lämpliga för förhistorisk bebyggelse. Stolphålen vid bytomten kan, som redan nämnts, vara en indikation på att yngre brons- och järnålderns "traditionella" boplatser förekommer.

Arkeologiskt präglas lösfyndsmaterialet från området så här långt av stenåldern, särskilt av neolitiska fynd. Här finns dock även inslag av mesolitikum (äldre stenålder). Lämpliga lägen för stenålderns boplatser kan finnas i det öppna odlingslandskapet. Det

är dock framför allt ett avsnitt som utifrån fältinventeringarna framstår som mest intressant när det gäller mesolitikum - höjdområdet Olsbjär cirka en kilometer nordväst om Börringekloster. I det delvis skogbevuxna området finns flera mycket gynnsamma lägen för mesolitiska boplatser eller aktivitetsytor.

I den särskilda utredningen lyfts, liksom i kulturarvsanalysen, även småbebyggelsen fram. Det gäller bland annat alla dagsverkstorpen i landskapet runt Börringekloster. En del av dessa är övergivna men kan lägesbestämmas genom äldre kartor. Flertalet är belagda redan under 1700-talet och bör betraktas som fornlämningar.

6. De äldre lantmäterikartorna - en analys

Landskapsanalysen baserad på äldre lantmäterikartor sker från väster till öster, med början på gården Dävelstorps mark. Därefter följer redovisningen grovt sett den gamla jordregisterindelningen (på gårdar/byar). Någon uttömmande presentation av alla kartor över området är inte möjlig i sammanhanget. Framställningen inriktas på en översiktlig beskrivning av det förindustriella landskapets utseende och innehåll och hur detta utvecklats i riktning mot dagens förhållanden. Fokus läggs på att beskriva företeelser som har betydelse för den avslutande värderingen av kulturmiljöerna i området samt på att identifiera eventuella fornlämningar.

I första hand har äldre storskaliga kartor i Lantmäteriets arkiv (Lantmäteristyrelsens och den regionala lantmäterimyndighetens arkiv) använts. För utvecklingen under 1800-talet och tidigt 1900-tal har även den så kallade Skånska rekognosceringskartan (upprättad åren 1812-20) och häradsekonomiska kartan (1910-15) studerats.

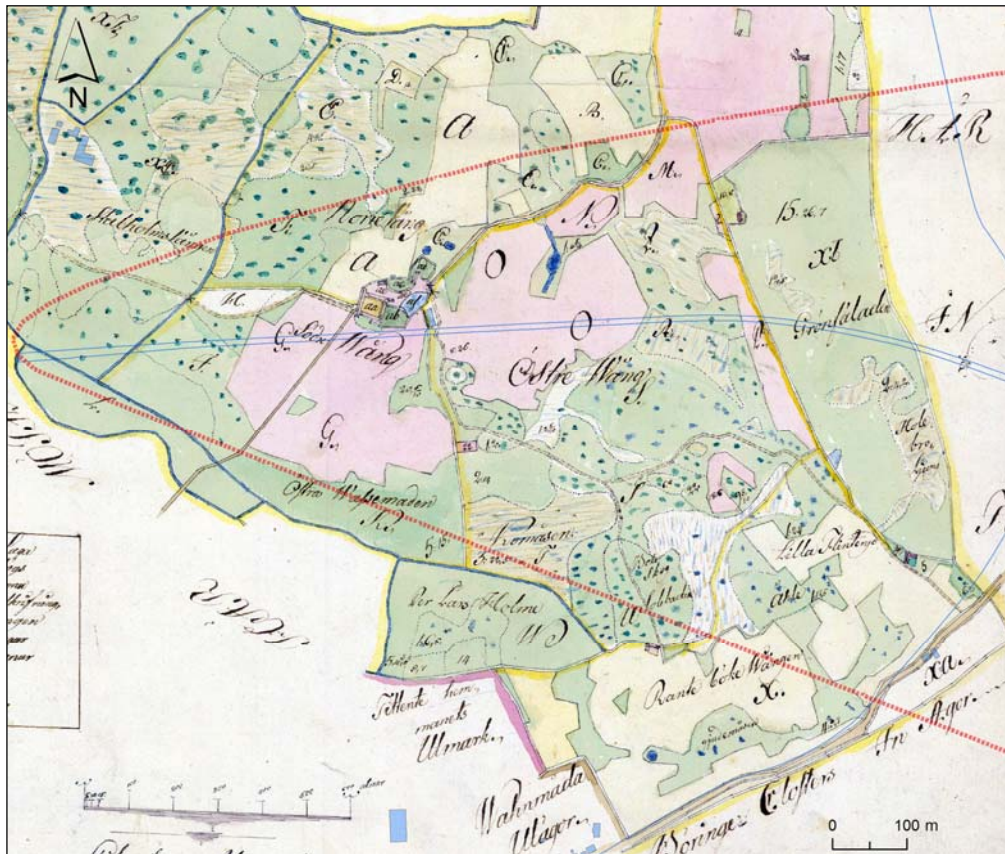
6.1 Dävelstorp

Längst i väster ligger gården Dävelstorp, belägen i Svedala socken. Utredningsområdet berör här en mycket central del av den gamla inägomarken. Den äldsta storskaliga kartan över inägorna är från år 1802, redovisad som figur 11 på nästa sida. Centralt i bilden syns gårdstomten med den kringbyggda gården och ett intill liggande torp ("husmans tomt"). Dagens E65 löper *omedelbart* söder om 1802 års tomt, som på goda grunder kan misstänkas ha ett medeltida ursprung. Som redan påtalats har den märkligt nog undgått att registreras i FMIS. Den övergavs under 1900-talet och utgör i praktiken fornlämning.

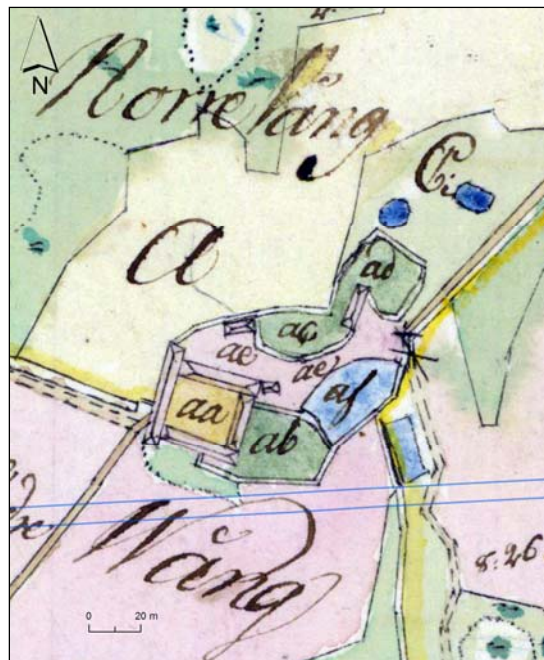
Markerna närmast bebyggelsen utgörs både av åker (gula och rosa fält) och äng (gröna ytor), den senare delvis skogbevuxen. Gårdstomten ligger i skärningen mellan tre gårderna - Norra, Södra och Östra - eller *vångar* som den skånska termen lyder. Hägnaderna mellan vångarna, som sannolikt utgörs av de traditionella skånska jordvallarna, är markerade med dubbla, heldragna streck och kan delvis finnas kvar i marken och således vara arkeologiskt intressanta. Det är osäkert om indelningen i tre vångar avspeglar tresåde eller om marken brukas årligen utan träda. Från tomten löper även några vägar ut.

I sydost är terrängen delvis mycket fuktig. Här finns flera hägnadssträckningar på 1802 års karta som kan finnas kvar än idag. Ytorna närmast vägen längst i söder fungerade i slutet av 1700-talet som utmark men hade odlats upp år 1802. Även zonen närmast Perstorp i öster var tidigare en del av utmarken; här skedde dock uppodlingen något senare under 1800-talet. Den gamla inägo gränsen kan finnas kvar söder om E65 och under mark norr om vägen. I norra delen av den gamla utmarken fanns 1802 ett torp. På Skånska rekognosceringskartan från början av 1800-talet är ytterligare ett troligt torp markerat i söder (jfr figur 16). Båda platserna är belägna inom utredningsområdet.

Relativt få av vägarna på 1802 års karta överlevde den agrara revolutionens omvandling av landskapet kring Dävelstorp. Den gamla landsvägen förbi torpet Lilla Vidarp längst i sydost löper dock ännu i sin äldsta sträckning. Rester efter vägarna inom det fuktiga området strax norr om landsvägen finns också kvar.

Figur 11. 1802 års karta över Dävelstorp. Den centralt placerade gårdstomt är idag övergiven och ligger omedelbart intill nuvarande E65. I kartbilden redovisas på denna och följande äldre kartor, förutom utredningsområdet (rött), även dagens större vägar samt modern bebyggelse (svagt blått). Akten L194-6:1 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

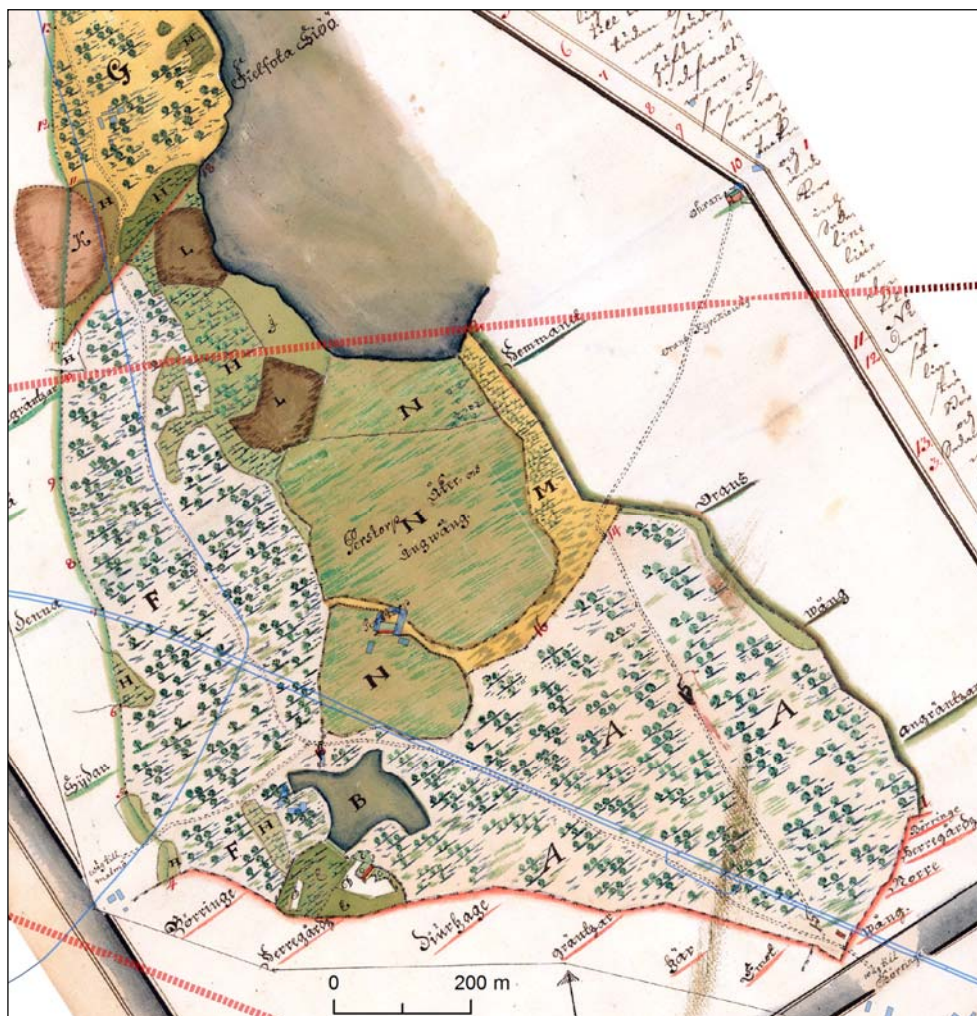
Figur 12. Detalj över Dävelstorps tomt från 1802 års karta. Notera hur nära den ligger väg E65.

Laga skifteskartan över Dävelstorp från år 1888 visar ungefär samma fullåkerslandskap som präglar den här delen av utredningsområdet idag. Det är bara den fuktiga marken i sydost som undgått uppodling. De skogbevuxna delarna av området närmast befintlig E65 är dock avsevärt mer slutna än för hundra år sedan.

6.2 Perstorp och Oran

Inägorna till enstaka hemmanet Perstorp - en arrendegård under Börringekloster - karterades första gången i detalj år 1752 men yttergränserna framträder på två äldre kartor från 1700-talets första hälft. På 1709 års karta över Börringeklosters ägor redovisas bebyggelsen och vånggränser grovt (se vidare under Börringekloster nedan).

På en vacker och detaljerad karta över den så kallade "Leerskogen" från 1737 (figur 13) återges såväl Perstorps gårdsläge som gårdesgårdarna med större noggrannhet. Lerskogen ingick i den av Börringekloster särhågnade delen av utmarken, där både Perstorp och granngården Oran hade betesrätter. Den består 1737 av "tunn", ekblandad bokskog. Åkermarken vid Perstorp är uppdelad på två ytor vars yttergränser nästan helt sammanfaller med dagens fastighetsgränser. Som framgår av figur 13 ligger gårdens hela inägomark och gårdstomt inom utredningsområdet. Tomten är ännu bebyggd men bör betraktas som en potentiell fornlämning.

Figur

Figur 13. Karta över Lerskogen från 1737. Här framträder även inägorna och bebyggelsen vid Perstorps gård. Akten L37-5:2 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

I södra delen av kartan framträder landsvägens sträckning, vilken finns kvar idag och löper parallellt med E65. Söder om Perstorp viker den gamla vägen ännu av västerut, förbi bebyggelsen Vidarp, medan E65 tar en helt ny sträckning. Kartan avslöjar också att norrgående väg 814 väster om Perstorp i allt väsentligt sammanfaller med dagens.

Söder om den gamla vägkorsningen finns på 1737 års karta en fiskdamm markerad (med bokstaven B). Lantmätaren meddelar att den tillkommit "för några åhr sedan". Av den finns idag inga spår kvar. Strax söder om dammen ligger ett litet torp kallat Vävarehuset. Även detta etablerades enligt kartans beskrivning ganska nära inpå förrättningen 1737. Det är idag försvunnet men en äldre, välbevarad byggnad med samma namn ligger idag intill den gamla landsvägen strax norr där om (se figur 14).

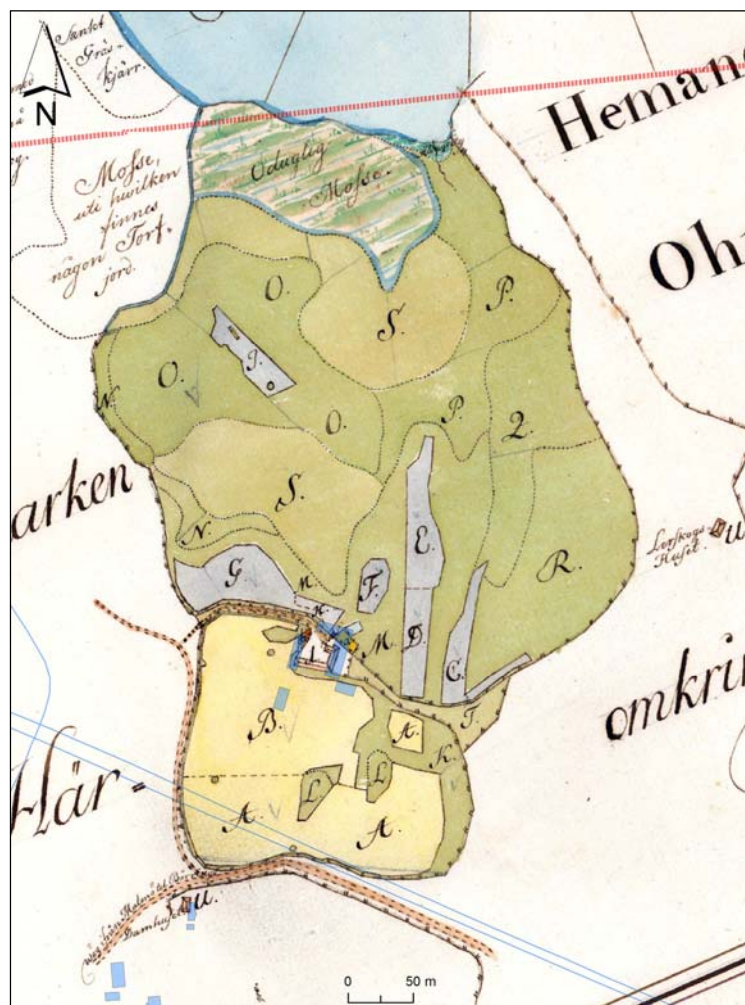

Figur 14. Vävarehuset intill den välbevarade gamla landsvägen söder om Perstorp. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Den första *detaljerade* redovisningen av innehållet på Perstorps inägor ges alltså först på 1752 års karta, vilken här återges som figur 15. Åkermarken ser ut att uppträda i två vångar men det rör sig om ensädesbruk. Lantmätaren beskriver åkermarken så här: "*belägen uti en Wång, som uti twänne delar eller så kallade Häydor är afstängd, och besås årligen med Winterråg och korn...*". Uttrycket "häydor" (singular *hejda*) syftar i Skåne allmänt på inhägnad mark (ofta åker) och är synonymt med *lycka*.

På kartan finns en bebyggelse kallad "Damhuset" (namngiven efter den intilliggande dammen) utsatt intill den ovan nämnda vägkorsningen söder om Perstorp. Husets placering stämmer nästan helt med dagens Vävarehuset; troligen är det samma byggnad. Det rör sig emellertid inte om någon flyttning av torpet på 1737 års karta eftersom lantmätaren anger att även Vävarehuset finns kvar "söder om Damhuset" 1752. Omkring 300 meter ONO om Perstorps tomt, i dagens åkermark, finns en tredje torpbebyggelse, benämnd Lerskogshuset. Alla dessa små enheter sägs "nyttjas under Börringe gård". Mot bakgrund av de relativt tidiga beläggen kan åtminstone de idag försvunna torpen Lerskogshuset och Vävarehuset (1737 års läge) komma att betraktas som fornlämningar. På Skånska rekognosceringskartan är även läget för ett tegelbruk ett

stycke öster om Perstorp utsatt (figur 16 på nästa sida). Denna karta visar även att bebyggelsen Vidarp tillkommit redan i början av 1800-talet.

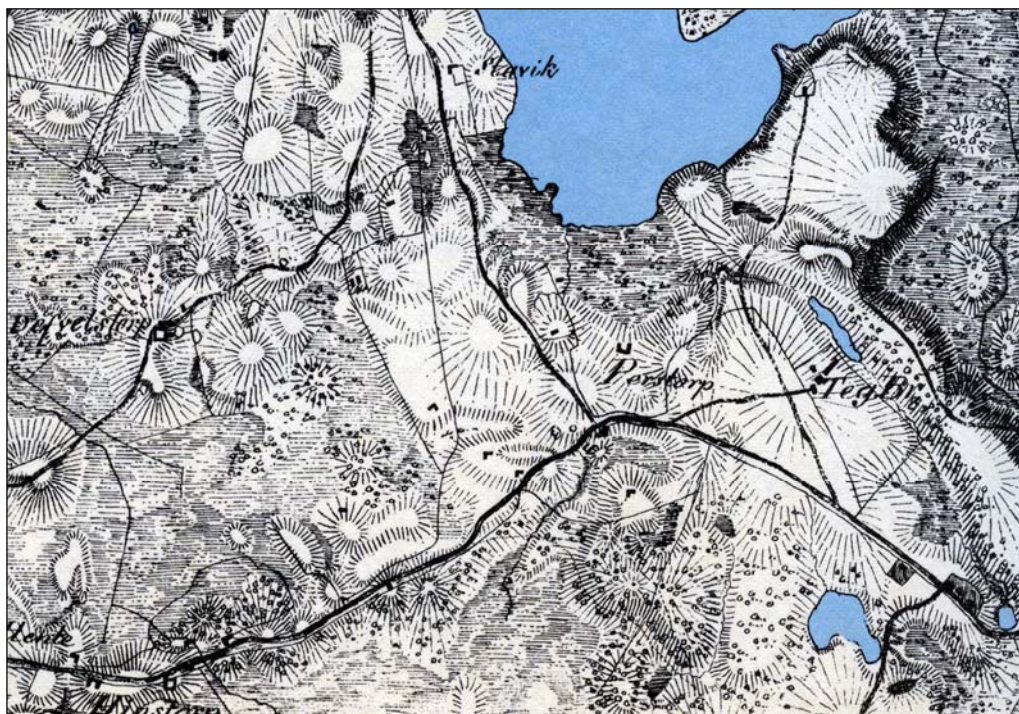
Figur 15. Perstorps inägomark år 1752. Akten L37-32:1 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Öster om Perstorp ligger ytterligare en liten ensamgård - Oran - som dessvärre saknar äldre storskaliga kartor. Södra delen av gårdens gamla inägor ligger i utredningsområdet men 1700-talets gårdstomt (bebyggd än idag) är belägen cirka 150 norr om (jfr figur 13).

Landskapet i detta område odlades upp kraftigt under den agrara revolutionen och dagens markanvändningsbild är närmast inverterad i förhållande med 1700-talets. Stora delar av den gamla utmarken på Lerskogen utgörs således idag av öppen odlingsmark. Söder om vägkorsningen E65/väg 814 har markerna nyligen planterats igen med bland annat lärk. Några kvarvarande mägergravar i åkermarken väster om Perstorp utgör minnesmärken efter 1800-talets nyodlingsverksamhet.

Gårdarna Perstorp och Oran ligger dock ännu, med stöd i omgivande lövskogar, i ett landskap som präglas av viss småskalighet. Vid Perstorp finns fortfarande äldre agrar bebyggelse på den gamla gårdstomten. Det äldre vägnätet är påtagligt väl bevarat, bland annat i form av landsvägen parallellt med E65 och dess fortsättning mots sydväst förbi den fina bebyggelsen vid Vävarehuset och Vidarp. Från vägkorsningen vid E65 och

norrut följer väg 814 samma stråk som i början av 1700-talet. Här finns också glesa alléträd kvar. Från E65 leder en igenvuxen alléväg upp mot Perstorps gård.

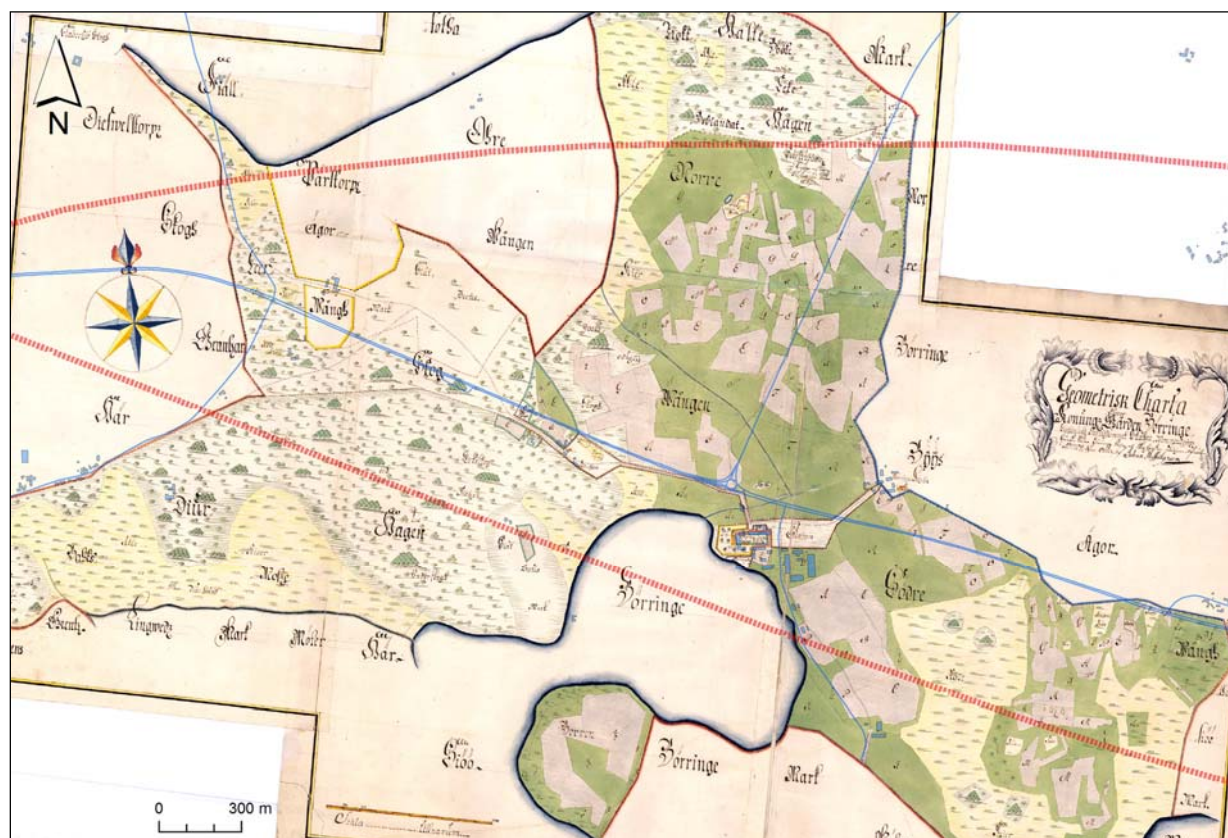
Figur 16. Utsnitt ur Skånska rekognosceringskartan från åren 1812-20, bladet IIÖ 208. Notera läget för det sedan länge försvunna tegelbruket i åkermarken strax öster om Perstorp.

Figur 17. Väg 814 väster om Perstorp löper i samma sträckning som på 1700-talets kartor.
Foto: Pär Connelid, Kula HB.

6.3 Börringekloster

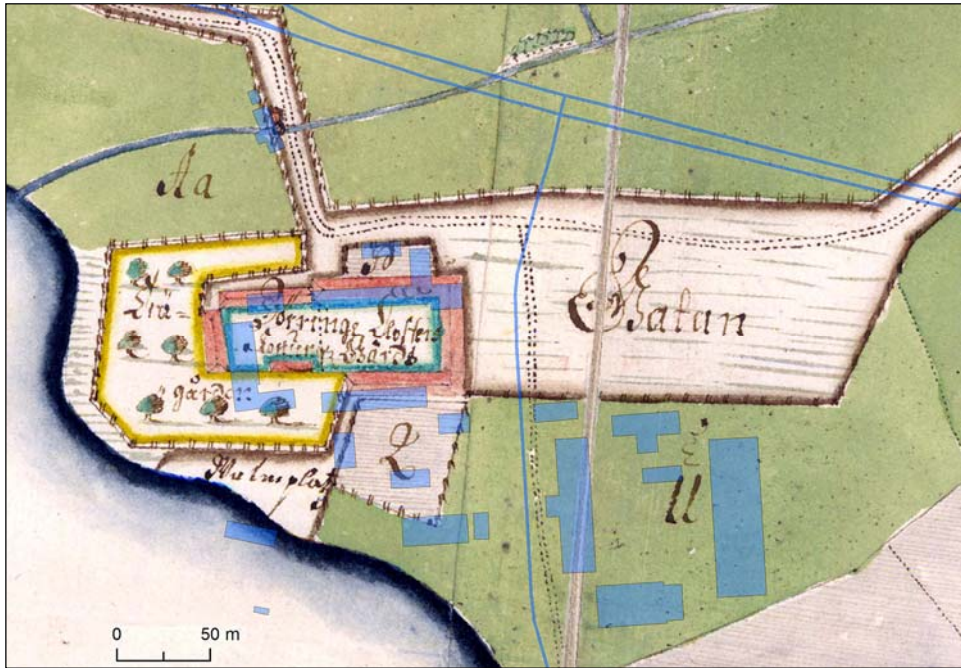
De enda storskaliga kartorna över Börringeklosters ägor i Lantmäteriarkiven utgörs av två akter från 1700-talets första hälft, av vilka den ena är den ovan redovisade kartan över Lerskogen från 1737. Den andra är en vacker och detaljrik karta från år 1709, upprättad av lantmätaren Johan Hesselgren, återgiven som figur 18 nedan.

Figur 18. Utsnitt ur den vackra kartan över Börringeklosters inägor och utmark från år 1709. L37-5:1 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

På 1709 års karta återges all mark som då, liksom förmodligen långt tidigare, brukades direkt under huvudgården. Bebyggelsen ligger mycket tätt intill Klosterviken, som vid denna tidpunkt stod högre och hängde samman med Börringesjön genom ett sund i sydväst. Byggnaderna ligger i en närmast sluten formation på samma plats som dagens, med stora ekonomibyggnader i öster. Väster om gården ligger en nyligen anlagd trädgård som bland annat sägs innehålla äppel-, päron-, körsbärs- och plommonträd.

Öster om gården finns en öppen och inhägnad plats - den så kallade "Gatan" - en del av landsvägens passage förbi Börringekloster-bebyggelsen. Från söder, i samma sträckning som idag, kommer vägen från Södra Börringe by. Landsvägen fortsätter mot byn Norra Börringe och sockenkyrkan i nordost. I bäcken som korsas av landsvägen strax norr om gården finns en kvarnbyggnad. (jfr figur 19 och 20 på nästa sida). Därefter fortsätter den inhägnade vägen mot väster och så småningom ut i den ovan nämnda Lerskogen. Hägnaderna längs vägstråket förklaras delvis av att vägen här även fungerar som fägata. Strax innan vägen når Lerskogen finns några torp med sina små särhägnade inägor, bland annat "Fadderstorp" längst i väster. Praktiskt taget hela vägkomplexet förbi huvudgården, inklusive en gammal kvarnbyggnad, och flera av torpen i väster har bevarats nästan intakt till idag.

Figur 19. Börningekloster-bebyggelsen på 1709 års karta, med dagens byggnader blåmarkerade.

Figur 20. Den övergivna landsvägen i lövskogen öster om Börningekloster. Vägen kantas av gamla alléträd och diken. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Som framgår av figur 18 återfinns nästan all åkermark på 1709 års karta inom utredningsområdet för E65. Den är uppdelad på två vängar men odlingsystemet är beskrivet som ensåde. Norra vängen är något större än södra och utgörs av mer samlad odlingsmark. I söder - på Borren (jfr ovan) - finns en del *havrejord*, det vill säga sämre mark som enligt kartbeskrivningen "såas 2 åhr ligger 2 à 4 åhr uti hwihl". Den sammanlagda åkerarealen under huvudgården uppgår 1709 till cirka 175 tunnland. Låt vara att inte riktigt all mark besås årligen, men detta är onekligen ändå en hög siffra för en gård i skogsbygden.

Ängsmarken, till största delen hårdvall (torr mark), ligger blandad med åkrarna i vångarna. Den totala höskörden uppges vara över 400 lass (ett lass = cirka 200 kg), vilket också är imponerande mycket. Siffran indikerar att antalet djur måste ha varit betydande. I början av 1600-talet fick för övrigt godsets dåvarande innehavare i uppgift av den danske kungen att föda upp 400 oxar (Erikson & Reisnert 1998).

Gårdens utmark, det vill säga huvudsakliga betesmarker, återfinns inom tre särhägnade och delvis åtskilda ytor: Hästhagen i norr (i stort sett helt utanför utredningsområdet), den tidigare beskrivna Lerskogen kring gården Perstorp i väster samt Djurhagen. Den sistnämnda tar sin början strax söder om landsvägen och sträcker sig långt mot sydväst. Texten i själva kartbilden upplyser om att den består av "Booke med Eekeskog och någon hassell till underskogh". I samtliga hagar finns alkärr som sannolikt delvis stubbskottsbrukas, det vill säga beskärs systematiskt och skördas på klenvirke. Hägnaden mellan Lerskogen och Djurhagen utgjordes troligen av den jordvall som finns kvar än idag och som löper parallellt med gamla landsvägen (jfr bild nedan).

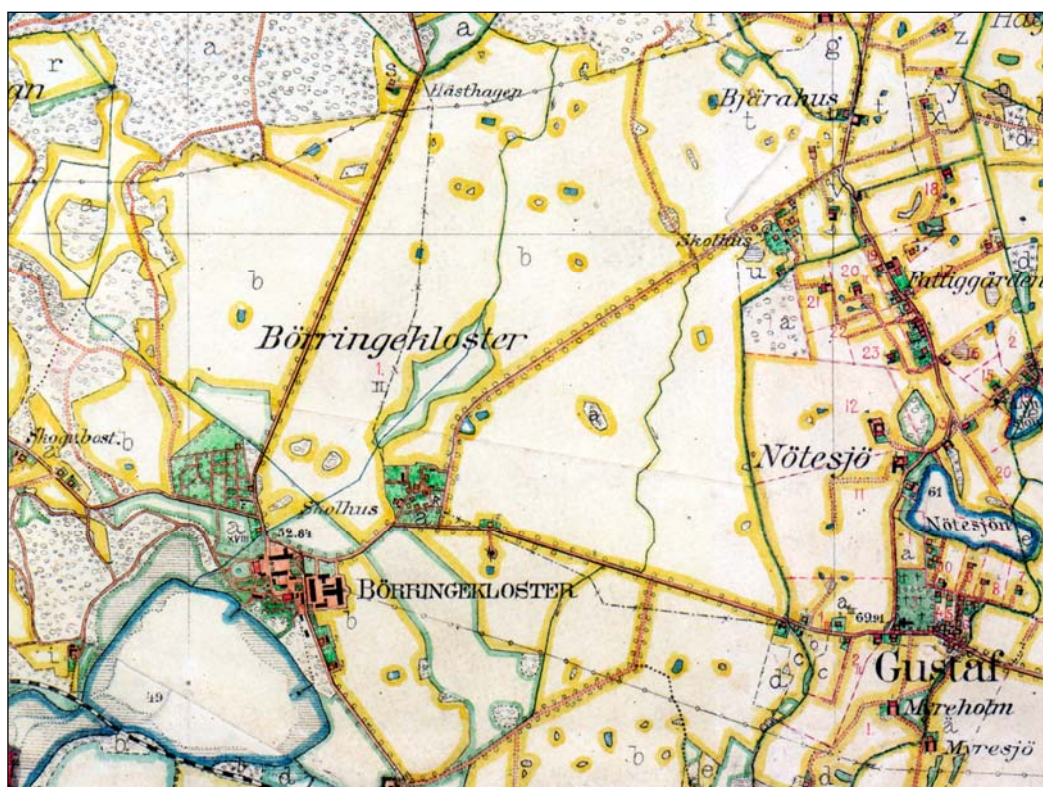
Figur 21. Hägnadsvall intill gamla landsvägen strax väster om Fadderstorp. Jordvallen (Börninge 134) löper i samma sträckning som gårdesgården mellan Lerskogen och Djurgården på 1709 års karta. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Fördelningen av de olika markslagen på 1709 års karta är fortfarande i stor utsträckning läsbar i landskapet kring Börningekloster. Den lövskogsbevuxna och av visst bete präglade utmarken i väster och sydväst är delvis kvar. I norr finns större inslag av barrskog men både här och i det gamla södra gårdet ligger åkrarna grovt sett i samma terrängavsnitt som för tre hundra år sedan. Det äldre, uppsplittrade mönstret av åkertegar ersattes dock under 1800-talets agrara revolution av stora, sammanhängande fält.

Omedelbart norr om E65, mitt emot gården, finns en öppen betesmark som delvis illustrerar hur slättermarkerna i denna lite lägre liggande terräng såg ut längre tillbaka. Området genomkorsas ännu av bäckfårorna som syns på 1709 års karta. Landskapet

inom den tidigare norra vängen är dock sedan lång tid avskuret från huvudgårdsmiljön genom den stora landskapliga påverkan som E65 och trafikplatsen vid Sturupsvägen (väg 813) innebär.

Som en del i utvecklingen under 1800-talet byggdes gården om, liksom även park och trädgårdar. Bland annat anlades ett system av gångar/stigar som delvis sträckte sig ända ned mot Fiskarehuset på andra sidan Klosterviken. Delar av detta mönster finns kvar idag. Nordväst om slottet, på andra sidan dagens E65 byggdes en ny köksträdgård med ett myller av gångar. Den senare odlades emellertid upp under 1900-tal och troligen finns inte mycket kvar i den idag vildvuxna miljön. Sannolikt tillkom dessa arrangemang på 1870-talet då slottet byggdes om av den dåvarande, mycket jordbruksintresserade ägaren Corfitz Beck-Friis. Han var bland annat ordförande i Alnarps lantbruksinstitut och Hushållningssällskapet. Den 1763 uppförda huvudbyggnaden höjdes 1873 med en våning till tre och fick sitt nuvarande utseende; även flyglarna höjdes en våning (Zoric Persson 1995).

Figur 22. Utsnitt ur häradsekonomska kartan från 1910-talet. Här framträder det sena 1800-talets omgestaltning av landskapet kring Börtingekloster, med anläggandet av trädgårdar, parker kring slottet och alla alléer i det omgivande landskapet.

Förmodligen ägde den storskaliga planteringen av alléträd längs många av vägarna i godsets närmiljö rum under samma tidsperiod. Detta imponerande mönster, som i stor utsträckning fortfarande är synligt runt om i landskapet, framträder med stor tydlighet på häradsekonomska kartan från 1910-talet (figur 22).

Den äldre landsvägens sträckning är en framträdande och *mycket* viktig komponent i det historiska landskapet kring Börtingekloster. Vägen kan följas nästan oavbrutet i sin äldsta sträckning under flera kilometer från Möllehuset vid Norra Börtinge i öster, via

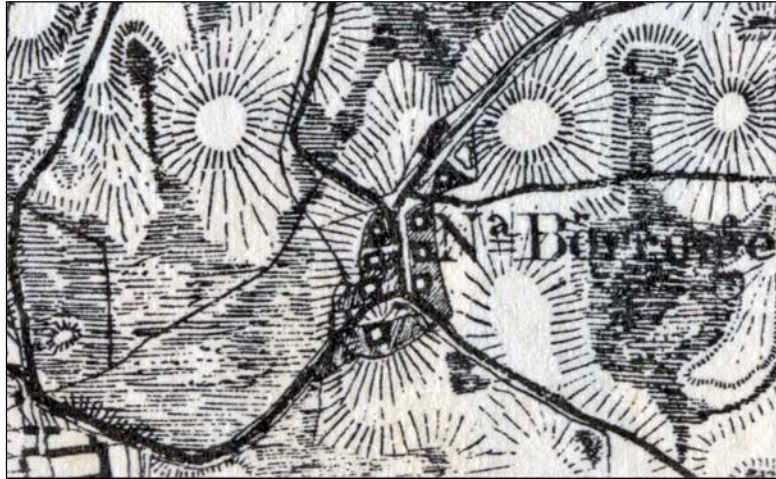
huvudgården och vidare västerut. Kring själva Börringekloster slingrar den fram och tillbaka på samma sätt som på 1709 års karta och inramas här dessutom både av alléträd och det imponerande byggnadsbeståndet vid slottet. Längre västerut finns i direkt anslutning till vägen den äldre torpbebyggelsen kvar i form av flera välbevarade tegel- och korsvirkeshus från 1700-talet och första hälften av 1800-talet (jfr figur 7 ovan).

Figur 23. Den välbevarade gamla landsvägen strax väster om Börringekloster. De äldre vägarna i området, ofta med alléträd, är välbevarade och karaktärsgivande. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Som framgår av figur 19 ligger huvudbyggnaderna vid slottet idag på samma plats som i början av 1700-talet. De fick, som nämndes ovan, sin nuvarande utformning i samband med ombyggnationen 1873. Söder och sydost om den äldsta tomten tillkom under 1800-talet (och även senare) åtskilliga ekonomibyggnader som idag bidrar till mångfalden i byggnadsbeståndet och som delvis kan sägas avspegla kraften i den agrara revolutionen. Intensifieringen av huvudgårdsdriften innebar ett utökat behov av arbetarbostäder. Utöver de som uppfördes på den avhysta bytomten vid Norra Börringe tillkom även några närmare slottet. Längs vägen mot Södra Börringe finns ett par fina bostadslängor som i likhet med många av de övriga byggnaderna vid Börringekloster upptas i det kommunala bevarandeprogrammet.

Av den på 1870-talet anlagda romantiska parken väster om huvudbyggnaderna finns idag nästan inget kvar.

Figur 25. Utsnitt ur Skånska rekognosceringskartan, utvisande bytomten vid Norra Börringe.

På 1802 års karta (figur 24) är åkermarken indelad i tre vångar, sannolikt åtskilda av gropavallar (jordvallar med dike på ena sidan). Åkerytorna i vångarna markeras med olika färger på kartan. Troligen rör det sig dock inte om tresäde, därtill skiftar arealen alltför mycket, utan förmodligen ensäde. Myllret av tegar förklaras med att det i första hand är torrare mark som odlas i början av 1800-talet. De gröna ytorna fungerar som äng och återfinns främst på fuktiga ytor. Allmänt sett är uppodlingsgraden dock ganska hög, vilket kan förklaras med att en viss uppodling av slättermarken har påbörjats. I "Östre Wång" (i söder!) finns en större samfälld torvtäkt ganska nära bytomten.

Figur 26. Den ålderdomliga vägen genom Norra Börringes åkermark löper i en mycket gammal sträckning. De ännu tätt stående alléträden gör den till ett tydligt landmärke i de böljande åkerfälten norr om E65. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Mellan Östra vången och de två gårderna i norr löper en drygt en kilometer lång fägata ut mot utmarken. Den sammanfaller nästan helt med dagens allékantade stråk genom

åkermarken i Börringe (jfr figur 26). Vägen är således ett högst påtagligt minnesmärke över hur odlingsmarken tidigare varit organiserad i området. Den är samtidigt också en rest efter 1870-talets storskaliga gestaltning av den agrara miljön på Börringeklosters ägor (jfr figur 22 ovan). De ännu tätt stående (delvis dåliga) alléträden i kombination med ett bitvis relativt högt terrängläge gör att vägen framträder tydligt i det öppna och backiga odlingslandskapet. Flera mindre vägar finns också ute i vångarna på 1802 års karta; dessa är dock idag borta. I söder syns landsvägens slingriga sträckning, belägen strax norr om nuvarande E65. Undantaget passagen förbi bytomten finns idag inga rester kvar.

Vångagränserna på 1802 års karta har i ganska hög grad överlevt och sammanfaller helt med dagens fastighetsgränser både i norr och mot Nötesjö i sydost. Med tanke på att hägnaderna i början av 1800-talet torde ha varit jordvallar med dike kan det finnas arkeologiska spår kvar på många ställen i dagens åkermark.

Senare under 1800-talet avhystes alltså Norra Börringe och dess marker kom att brukas direkt under Börringekloster. Den äldre gårdsbebyggelsen försvann efterhand och ersattes med arbetarbostäderna som dominerar miljön idag. De gamla vångarna odlades nästan fullständigt upp och dagens fulläkersbygd etablerades. Som framgår av figur 24 ryms nästan hela byns gamla inägor inom utredningsområdet. De viktigaste historiska betydelsebärarna i området utgörs av själva bytomten, den gamla fågatan mot nordost och landsvägens gamla sträckning omedelbart söder om bytomten.

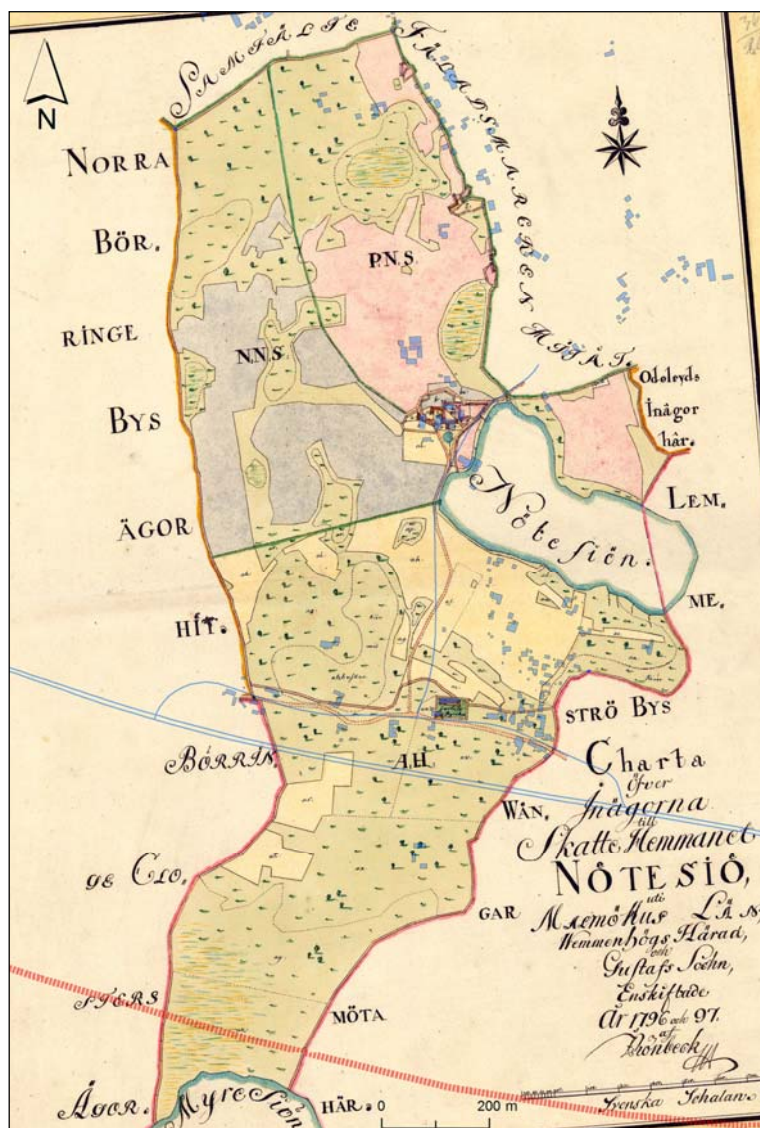

Figur 27. Den gamla landsvägen söder om Norra Börringes bytomt. Alléträden utgörs av både kastanj och lönn. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

6.5 Nötesjö

Enstaka hemmanet Nötesjö var i äldre tid arrendegård under Börningekloster. Den äldsta gårdstomten, som alltså hyser agrar bebyggelse och bör betraktas som potentiell fornlämning, ligger strax väster om Nötesjön cirka en kilometer norr om E65. Intill landsvägen i södra delen av inägorna placerades på 1780-talet den nya Gustafs kyrka, ett resultat av godsherrn, riksrådet Joakim Beck-Friis beslut att lägga samman Börninge och Lemmeströ socknar till en enda. Kyrkan (idag med namnet Börninge kyrka) är därmed ytterligare en exponent för de nära historiska samband som föreligger mellan Börningekloster och dess närmast omland.

Gårdens marker karterades flera gånger under senare delen av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Den första kartan upprättades år 1793 över området söder om landsvägen - den så kallade Grydskogen. Utifrån kartans uppgifter att döma rör det sig här delvis om skottskog (al och hassel) med inslag av "gles bokeskog". Ungefär halva detta område är idag uppodlat; på 1790-talet fanns endast några enstaka havreåkrar närmast Börningegränsen i västra delen.

Figur 28. 1796-97 års karta över gården Nötesjö. Gustafs kyrka.
Akten L37-29:2 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Nästa förrättning skedde å 1796, varvid hela inägomarken och det nyss nämnda skogsområdet karterades. Kartan återges som figur 28 på föregående sida. Där framgår att nästan hela Nötesjös gamla inägomark faller inom utredningsområdet. Hemmanet var 1796 uppdelat på tre åbor (brukare) mellan vilka marken delades i samband med storskiftet (här benämnt enskifte). De tre skifteslotterna framträder genom olika färgnyanser på åkrarna i kartbilden. Lantmätaren upplyser om att odlingssystemet är tresåde, trots avsaknaden av avgränsade vängar. Så här lyder en del av den innehållsrika texten:

Åkerjorden, som tillika med the öfrige inägorne af ängmark och skog är kringstängd och skild från Grannarna, består af sandblandad lera til större delen dock är den sämbre delen som besås med hafre grusig och skarp samt til Kornjord obeqwäm. Till denna dag hafwer åkren warit nöttjad til 3skiftes så att en tredje del altid wäxelwis legat i Linda eller träde och the 2/3delarne warit i bruk til Korn och Rågs utsåde, utom hafrejorden, som flere år å rad hwilat. Uti medelmåttiga år förmodas afkastningen kunna gå til 4de Kornet i det högsta: men då torka infaller mindre, i hänseende til grusbotten, som härstädes dominerar.

Havrejorden som nämns i beskrivningen är delvis belägen i den lilla hejdan (lyckan) norr om sjön. I övrigt upplyser lantmätaren bland annat om att några av bönderna ("dem som kunna och vela underhålla de ther till oumgängelige redskap") bedriver husbehovsfiske i Nötesjön, varvid gäddor, abborrar och kräftor infångas.

Figur 29. Gamla vägen (nuvarande väg 812) på den tidigare fäladsmarken i norra delen av Nötesjö. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Från landvägen och norrut, förbi gårdstomten, sträcker sig på 1790-talet en väg som idag delvis finns kvar i samma läge. Den fortsätter på en karta från 1802 ut över fäladsmarken (utmarken), där den ännu intar praktiskt taget exakt samma läge som för två hundra år sedan (figur 29). På samma karta finns även en liten väg ut mot Lyngsjön i öster som också överlevt. Längs inägoegränsen i norr ligger 1796 några torp med egna åkrar intill.

Fäladsmarken i nordost odlades raskt upp under första delen av 1800-talet och befolkades av torpare och andra småjordbrukare. Den agrara småbebyggelsen finns delvis kvar i denna lite tätare bebyggda del av dagens Nötesjö och utgör delvis ett karaktärsdrag (jfr figur 29). En blick ut över landskapet i Nötesjö avslöjar allmänt att uppodlingen drevs ganska långt under den agrara revolutionen. Ett första steg i nyodlingen kan avläsas på skifteskartan från år 1827. De gamla inägo gränserna har emellertid i ovanligt hög grad levt kvar och sammanfaller utmed långa sträckor med dagens fastighetsgränser. Det gäller exempelvis den tidigare omnämnda bygränsen mot Börringe i väster (se figur 30) men även i öster.

Figur 30. I trädriddan i bildens mitt löper den gamla gränsen, tillika inägo gränsen, mellan Norra Börringe och Nötesjö. Möjligen finns där ännu rester efter en hägnad. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Kring Gustafs kyrka och landsvägen i söder växte efterhand en "kyrkby" upp, innehållande bland andra diverse hantverkarbebyggelse.

Figur 31. Börringe (tidigare Gustafs) kyrka. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Förutom kyrkan och landsvägen i söder utgörs de viktigast karaktärgivande elementen i landskapet vid Nötesjö av den slingriga vägen 812 och den agrara småbebyggelsen i form av tidigare torp och utflyttade hemmansdelar i norra delen av byn, bland annat vid Lyngsjö. Bebyggelsen i norr speglar delvis uppodlingen av de gamla utmarkerna i nordost. I samhället finns även en välhållen villabebyggelse från 1900-talets första hälft. Längs landsvägen i söder ligger många karaktärsbyggnader, bland annat den pampiga prästgården från 1920-talet.

Figur 32. Den gamla landsvägen genom Nötesjö, i höjd med Börringe kyrka. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

6.6 Lemmeströ

Östligaste delen av utredningsområdet utgörs av gammal inägomark till Lemmeströ by. Den bestod på 1700-talet av hela 14 hemman, samtliga under Börtingekloster, och utgjorde alltså tillsammans med den närbelägna prästgården sockencentrum före sammanslagningen på 1780-talet. Den äldsta kartan upprättades i samband med storskifte åren 1774-75. Förrättningen omfattade även prästgården, hemmanet Haslegrunden (också under Börtingekloster) samt klockaregården. Ett av syftena med förrättningen var att bryta loss de nyss nämnda gårdarnas ågor från byn i övrigt.

Figur 33. Utsnitt ur storskifteskartan över Lemmeströ by och prästgård från åren 1774-75. Akten 12-BÖR-1B i den regionala lantmäterimyndighetens arkiv.

Ett utsnitt från storskifteskartan presenteras ovan som figur 33. Längst i öster, *utanför* utredningsområdet, syns lägena för prästgården och (strax norr om) den lilla gården Haslegrunden. Från prästgården leder en väg ut mot Lemmeströ kyrka, vilken då som nu ligger mitt ute i åkermarken. Kyrkplatsen återfinns *inom* utredningsområdet.

Den nästan 500 x 150-200 meter stora bytomten ligger drygt en halv kilometer längre mot sydväst, ute i åkermarken och alldeles intill dagens E65. Endast dess norra del faller inom utredningsområdet. Som framgår av utsnittet från 1837 års laga skifteskarta nedan (figur 34) var alla gårdar utom en (Lagården) belägna i tomtens norra del. Inte mindre än sex tomter ligger inom utredningsområdet. Tomten utgör i praktiken fornlämning. Erikson & Reisnert (1998) nämner möjligheten att byn tidigare kan ha legat nära kyrkan men flyttats. En alternativ förklaring skulle lika gärna kunna vara att kyrkan etablerats intill en sedan länge försvunnen storgård, vilken legat i ett för skogsbygden typiskt

avvikande läge gentemot byn. Prästgården och den intilliggande Haslegrunden kan i så fall ses som avläggare till själva storgården.

Figur 34 Lemmeströ bytomt vid laga skiftet 1837. Den separat belägna gården i söder är den ännu kvarvarande Lagården. Den gulfärgade bebyggelsen i norr är Klockargården. Akten L37-25:1 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Åkermarken i området är på 1770-talet indelad i flera mindre vångar, exempelvis "Saxe Wång" och "Lille Wång" närmast prästgården och Haslegrunden i öster och "Gräfwæ Wång" längre västerut.

Landskapet norr om nuvarande E65 är på storskifteskartan mer uppsplittrat än längre söderut, främst genom förekomsten av flera stora fuktiga ytor (bland annat ett par mossar), vilka används som äng. Den här småskaligheten finns ännu kvar i stor utsträckning, med den väsentliga skillnaden att den fuktiga marken idag är kraftigt igenvuxen med skog. På höjdpartiet norr om prästgården breder "Prästeskogen" ut sig, enligt kartbeskrivningen "med vacker Ek och Bokskog samt hassel och wide bewäxt". Miljön utgör sedan drygt tio år tillbaka kärnan i naturreservatet Prästaskogen. Ytterligare skogsmark med liknande innehåll - kallad "Fältskog" - finns på 1770-talet en kilometer längre mot nordväst. På gränsen mot Odelryds mark intill är "Fältskogshuset" markerat, troligen en skogvaktarbostad eller liknande. På platsen för huset finns idag ett litet impediment som kan indikera att synliga lämningar efter bebyggelsen finns kvar. Platsen utgör fornlämning.

På ett par platser i det av skog och vidsträckta slättermarker dominerade landskapet norr om E65 finns på storskifteskartan ett antal odlingsytor som möjligen skulle kunna indikera försvunnen bebyggelse. Intressant i detta sammanhang är också den lite "flikiga" strukturen på gränserna mot Lemmeströs grannar i norr. I området kring dagens Hagenlösa-bebyggelse finns flera halvstora åkertegar (markerade med bokstaven D). Från norr letar sig en yta benämnd "Skattehemmanet Hagenslösa ängar" in. Någon jordregisterenhet med detta namn finns uppenbarligen inte. Det skulle istället kunna vara fråga om en försvunnen enhet, vars mark lagts in under Lemmeströ by men där delar av åkermarken fortsatt att brukas. En liknande situation indikeras längre mot sydväst. I "Gräfwè Wång" återfinns en relativt stor åkeryta med beteckningen Be på kartan. Strax väster om finns en kilformig yta på grannen Odelryds mark, benämnd "Odelrydshejdan". De ojämna gränsdragningarna kan hänga samman med att ägoområden till försvunna gårdar delats upp. I det sistnämnda fallet finns idag en bebyggelse med det spännande namnet Brunnarna, som kan gå tillbaka på förekomsten av brunnar på en äldre, övergiven gårdstomt. Dessa indikationer bör definitivt uppmärksammas inom ramen för eventuella framtida, fördjupade utredningar.

Från väster ansluter landsvägen, vilken letar sig fram till den stora bytomten, för att sedan fortsätta mot öster. Från tomten löper en vägsträckning rakt norrut, genom "Saxe Wång" och vidare upp i den stora ängsmarken väster om "Prästeskogen". Denna väg har bevarats i exakt samma sträckning till idag, sannolikt genom etableringen av gården Sallerup under 1800-talet.

Figur 35. Ruinen efter Lemmeströs gamla kyrka i åkermarken i utredningsområdets östligaste del. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Under 1800-talet odlades mycket av 1700-talets slättermarker upp, bland annat delar av de fuktiga ytorna norr om E65. I vissa avsnitt verkar dock terrängen ha varit så pass sank att den ganska tidigt övergivits som odlingsmark.

Strax efter laga skiftet på 1830-talet avhyste jordägaren på Börringekloster större delen av Lemmeströ by. Sex av hemmanen fick bli grundplåten till en större agrar enhet med namnet Lemmeströ afvelsgård, som placerades i ett högt terrängläge några hundra meter väster om gamla bytomten. Resterande gårdar flyttades ut. Kvar på bytomten blev bara de två gulmarkerade enheterna på laga skifteskartan (jfr figur 34): Klockaregården och Lagården, vilka än idag finns kvar. Bortsett från några enstaka fina, äldre byggnader intar inte den gamla tomten någon framträdande plats i Lemmeströ-landskapet.

Figur 36. Fin och välhållen bebyggelse vid Klockaregården längs gatan på Lemmeströ gamla bytomt. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

7. Utvärdering av kulturmiljöer

I detta avslutande avsnitt görs en sammanfattande värdering av det kulturhistoriska innehållet inom de olika kulturmiljöerna i utredningsområdet samt en översiktlig bedömning av tåligheten för förändringar. Presentationen följer i stort sett den tidigare indelningen i gårdar och byar, från väster till öster. Viktiga synliga kulturhistoriska företeelse presenteras i några enkla kartor, där även lägen för försvunnen bebyggelse som kan vara arkeologiskt intressant redovisas. En slutlig värdering av vilka lämningar som utgör fornlämning eller inte måste göras i ett mera fördjupat arkeologiskt utredningsarbete. Därför markeras på kartorna endast torp och liknande som är belagda i det storskaliga kartmaterialet *före* cirka 1800.

7.1 Dävelstorp

Landskapet på Dävelstorps marker är mycket starkt präglad av agrara revolutionen och intensifierade strukturomvandlingar av jordbruksmarken under 1900-talet. Norr om E65 breder ett fulläkerslandskap ut sig som skarpt kontrasterar mot *täta* skogsbestånd, delvis i form av nyplanteringar på tidigare åker, i söder. Förutom platsen för den övergivna gårdstomten intill E65, idag nästan helt uppodlad, och någon enstaka mangelgrav, saknas överblickbara landskapshistoriska sammanhang. Skogsmarken i sydost hyser rester efter äldre vägar och möjligen även hägnader. Längst i sydost löper väg 596 delvis fortfarande i en gammal sträckning.

Värdering: Lågt kulturmiljövärde och relativt hög tålighet för landskapsförändrande åtgärder. Det arkeologiska värdet på den övergivna gårdstomten kan vara högt.

Figur 37. De flesta kulturhistoriska värdena vid Dävelstorp finns under mark.

7.2 Perstorp och Oran

E65 löper omedelbart söder om den gamla inägomarken vid Perstorp. Här finns en viss småskalighet kvar i odlingslandskapet, med agrar bebyggelse på gårdstomten. Till landskapsrummet kring gården hör idag även flera företeelser på den tidigare utmarken Lerskogen i väster och söder. Viktigast är här vägnätet: den gamla landsvägen söder om E65, väg 814 i gammal sträckning norrut och den fina 1800-talsbebyggelsen vid Vidarp och Vävarhuset, två ännu kvarvarande arrendetorp till Börringekloster. Söder om vägkorsningen har marken relativt sent planterats med energiskog.

Värdering: Måttligt kulturmiljövärde på miljön som helhet och relativt hög tålighet för landskapsförändrande åtgärder närmast E65. Däremot bör förändringar som bryter det historisk-geografiska sambandet mellan gårdsbebyggelsen och omgivande ytor på den gamla inägomarken mot norr undvikas. Det arkeologiska värdet på den övergivna gårdstomten kan vara högt.

Figur 38. Kulturhistoriska värden vid Perstorp.

7.3 Börringekloster och byn Norra Börringe

Börringekloster och intilliggande landskap på byn Norra Börringes tidigare marker slås här ihop och betraktas av landskapshistoriska och upplevelsemässiga skäl som ett sammanhängande kulturmiljöområde. Kärnan utgörs här naturligtvis av själva gårdsanläggningen och slottet Börringekloster, centrerad kring de äldre kartornas tomtplats. Ett imponerande och välvärdat byggnadsbestånd från 1700-talet och framåt speglar den arkitektoniska och agrara utvecklingen under mer än två århundraden.

Huvudgården ligger omedelbart intill den gamla landsvägen, vilken här löper i nästan identiskt samma sträckning som på äldsta kartan från år 1709. Vägen är genom sin kurvatur och bevarade alléträd ett centralt inslag i den historiska miljön. Den länkar även samman gårdsmiljön med den tidigare underlydande byn Norra Börringes tomt i nordost och flera mycket välbevarade arrendetorp ett stycke västerut. Det pedagogiska värdet ökar givetvis också genom att vägen bevarats på en lång sträcka som i all väsentligt löper nära intill E65.

Dagens E65 och trafikplatsen vid Sturupsvägen fungerar dessvärre som en barriär och skär av huvudgårdsmiljön från det omgivande odlingslandskapet i norr. Det rör sig här om ett närmast slättbetonat åkerlandskap i den backiga terrängen, vilket illustrerar styrkan i den agrara revolutionen och den intensifierade huvudgårdsdriften på Börringekloster under 1800- och tidigt 1900-tal. Skogen i väster sammanfaller med gränsen för åkermarkens utbredning före 1800-talet.

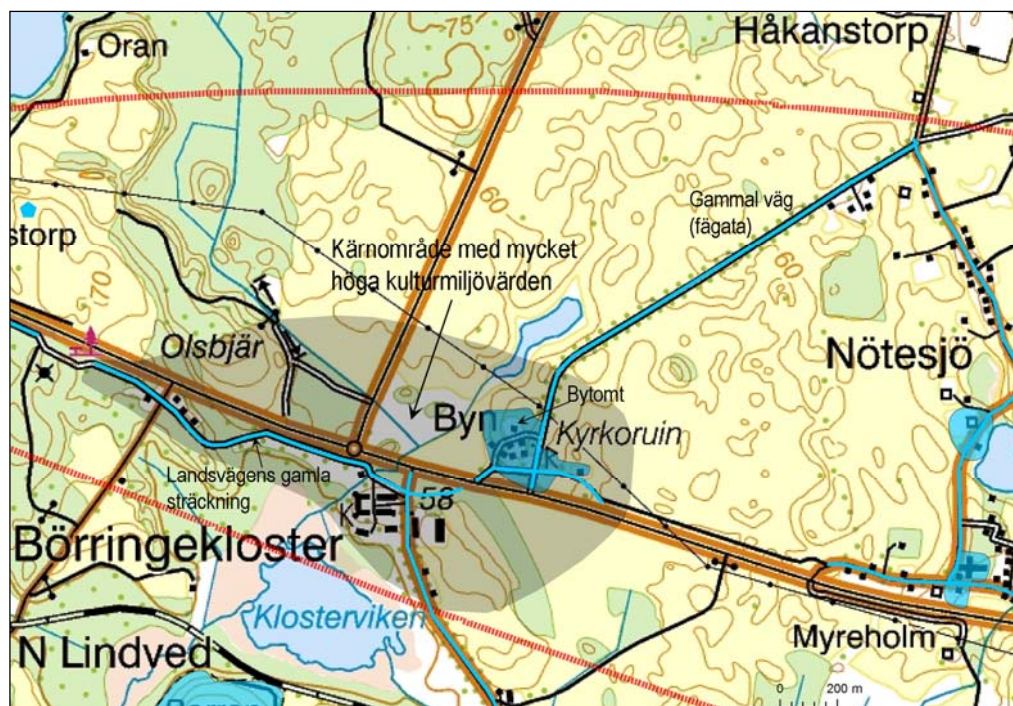
Figur 39. Den långa allén genom slättlandskapet norr om Börringekloster löper i det gamla fägatsstråket ut från Norra Börringes bytomt. Foto: Pär Connelid, Kula HB.

Norra Börringes bytomt och den alléprydda, mer än en kilometer långa vägen i det gamla fägatsstråket mot utmarkerna i nordost är viktiga exponenter för 1800-talets nyodlingsverksamhet och omgestaltning av odlingslandskapet norr om huvudgården. Bytomten avhystes under 1800-talet och bebyggdes med de ännu kvarvarande arbetarbostäderna. Allén anlades som en del i 1870-talets estetiserande omdaning vid Börringekloster, med ombyggnationer av husen, anläggande av park, köksträdgård med mera. Den övergivna kyrkplatsen och bytomtsmiljön avspeglar också en lång kontinuitet i bebyggelsen; det rör sig här om en sannolikt under tidig medeltid etablerad by. En arkeologisk provgrävning inom ramen för den nyligen utförda särskilda utredningen visar att lämningarna under mark fortsätter 150-200 meter norr om avgränsningen i FMIS. Det nära historiska sambandet mellan bytomten och huvudgården förstärks av att de nästan helt hänger samman fysiskt genom den bevarade gamla landsvägen.

Betade ytor på gammal ängsmark omedelbart norr om E65 ger en vink om hur landskapet såg ut före den agrara revolutionen. Detta avsnitt var även viktigt i samband gestaltungsåtgärderna under 1800-talets senare del. Här finns bland annat än idag flera sannolikt medvetet anlagda trädgrupper - med en engelsk term benämnda *clumps* - vilka bidrar till det pastorala intrycket (Zoric Persson 1995). I detta område, liksom söder om slottet, finns en stor utvecklingspotential när det gäller restaureringsinsatser, både med avseende på park/trädgårdsmiljöer och betesmarker.

Värdering: Kulturmiljön kring Börringekloster uppvisar överlag stora värden, som bland annat illustrerar godsets betydande påverkan på landskapet under mycket lång tid. Området är också en del av det "maktens landskap" som beskrevs inledningsvis (kapitel 3) i anslutning till de riksintressanta medeltidsborgarna kring Börringesjön. Miljön närmast runt slottsanläggningen, på båda sidor om nuvarande E65, präglas av en mångfald strukturer och ett värdefullt byggnadsbestånd som sammantaget konstituerar en landskapshistoriskt synnerligen innehållsrik miljö. Ett kärnområde med *mycket* höga kulturmiljövärden har därför ungefärligen markerats på kartan i figur 40. Områdets norra gräns är något flytande och beror i hög grad på topografin. Ett av motiven för att inkludera en jämförelsevis stor yta nordväst om vägkorsningen är att den tidigare köksträdgården var belägen här. Detta terrängavsnitt skulle således kunna ingå i ett framtida restaurerat landskap norr om slottet.

Hela landskapet inom utredningsområdet vid Börringekloster är störningskänsligt. Taligheten kan dock sägas öka med avståndet från kärnområdet i figur 40. Inom det sistnämnda bör inga förändringar som ytterligare ökar barriäreffekten mellan slottsmiljön och omgivande odlingslandskap genomföras. En flyttning av E65 som bland annat möjliggör framtida restaureringar och ökade möjligheter till utblickar mot norr framstår som angelägen.

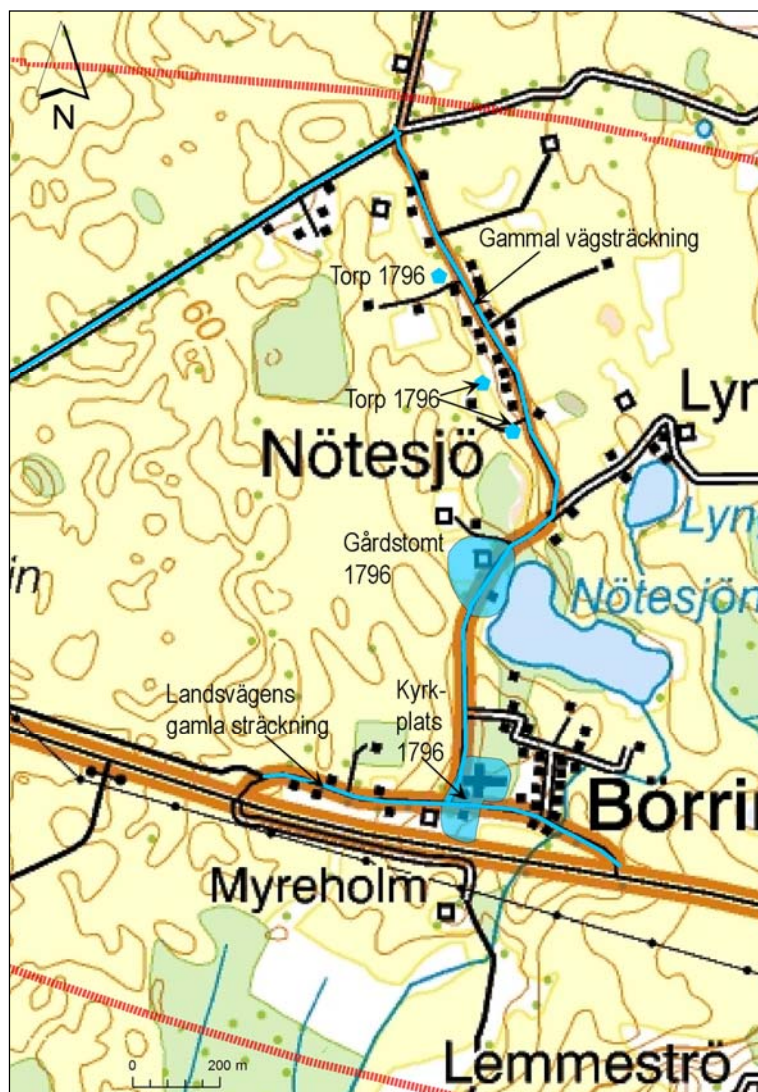

Figur 40. Kulturmiljön kring Börringekloster. Den gråfärgade ytan visar utbredningen för ett kärnområde med mycket höga kulturmiljövärden.

7.4 Nötesjö

Landskapet kring Nötesjö har sedan etableringen av den "nya" kyrkan" på 1780-talet utvecklats mot allt tätare bebyggelse och utgör idag ett litet samhälle med blandad villa- och jordbruksbebyggelse längs de gamla vägstråken, landsvägen i söder och väg 812 mot norr. Bebyggelsen är blandad och innehåller flera byggnader med kulturhistoriskt värde. Samspelet mellan vägarna och de många fina husen är ett tydligt karaktärsdrag. Det omgivande odlingslandskapet är öppet och delvis topografiskt varierat. I nordost finns flera under 1800-talets nyodlingsfas etablerade småbebyggelser kvar, bland annat vid Lyngsjö. Den gamla bytomten hyser ännu agrar men förvanskad bebyggelse. Kyrkan längs gamla landsvägen i söder är ett landmärke och ligger på en vacker kyrkogård innehållande bland annat flera gamla ekar.

Värdering: Måttliga till höga kulturmiljövärden som främst är knutna till en varierad och i flera fall värdefull bebyggelse längs de gamla vägstråken i norr och söder. På det hela taget är det här fråga om en störningskänslig miljö, där landskapsförändrande åtgärder bör förläggas söder om nuvarande E65. Det arkeologiska värdet på den ännu bebyggda gårdstomten kan vara högt.

Figur 41. Kulturmiljön vid Nötesjö.

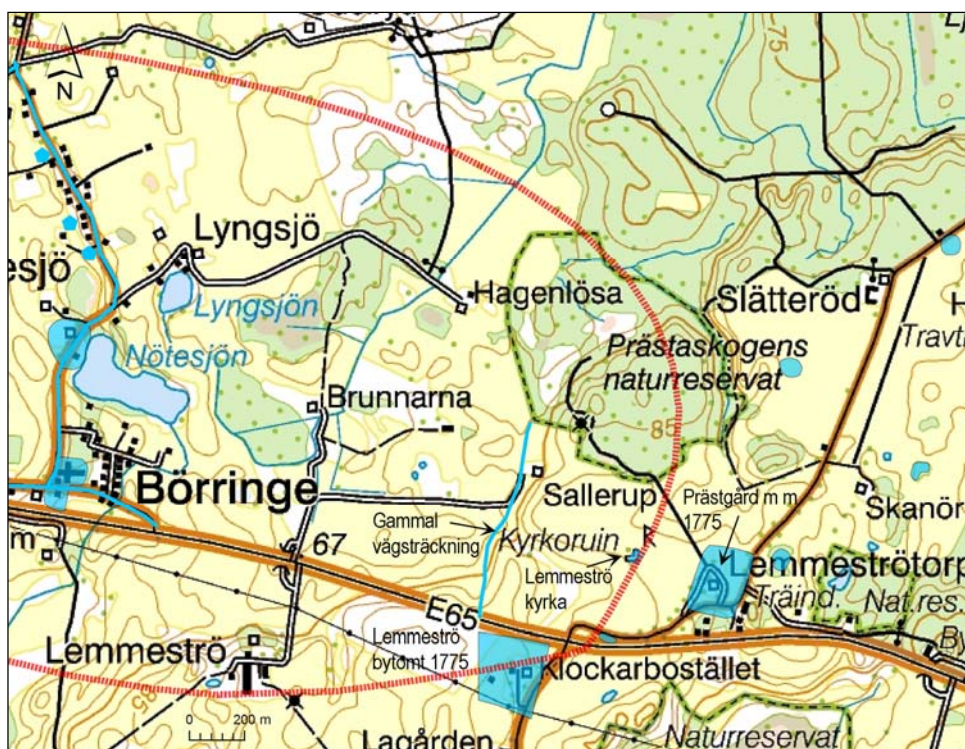
7.5 Lemmeströ

Landskapet kring Lemmeströ är topografiskt varierat och mer uppsplittrat jämfört med övriga delar av utredningsområdet. På tidigare centrala delar av inägorna norr om E65 finns ett bitvis ganska stort inslag av igenväxningsskog. I norr har markanvändningen delvis kommit att degenerera i flygplatsens influensområde; bebyggelsen vid Hagenlösa har också övergivits. Strax norr om E65 har nyligen (?) en deponi/tipp anlagts, vilken har en förfulande inverkan. Söder om vägen är terrängen högre. I detta avsnitt ligger Lemmeströ gård (tidigare Lemmeströ afvelsgård), dock utan framträdande byggnader och genom vegetationen delvis avskuren från omgivningarna. Den gamla landsvägen i anslutning till E65 är nästan helt borta. En äldre (på 1775 års karta) vägsträckning löper mot den vid laga skiftet utflyttade gården Sallerup.

De största kulturhistoriska värdena och en mer sammansatt kulturmiljö återfinns i östligaste delen av utredningsområdet och strax utanför detta. Här ligger den gamla kyrkoruinen och prästgården. I norr bidrar lövskogen inom Prästaskogens naturreservat till en vacker inramning.

På den gamla bytomten återfinns bara två från varandra separerade gårdar, vilket innebär att den inte har något visuellt genomslag i landskapet. Mangårdsbyggnaden på Klockarbostället är i mycket gott skick och upptas i kommunens bevarandeprogram. Bygatan finns dock kvar med en del alléträd (av vilka flera är döda). Bytomten torde vara av stort arkeologiskt intresse

Värdering: Låga till måttliga kulturmiljövärden som helhet. Vid kyrkoruinen och prästgården, i anslutning till utredningsområdets östra gräns, ökar de något och här är miljön fortfarande störningskänslig. E65:ans påverkan och en allmän degenerering i hävden av landskapet samt flygplatsens inverkan drar dock ned helhetsintrycket

Figur 42. Kulturmiljön vid Lemmeströ.

8. Slutord

Utredningsområdet hyser flera skilda kulturmiljöer som under lång tid formats som delar av storgårdsdomänen Börringekloster. I det moderna jordbrukslandskapet från Perstorp i väster till Lemmeströ i öster har många äldre, delvis lätt överblickbara strukturer och enskilda lämningar som återspeglar godsets stora påverkan på bygden runt omkring bevarats. Banden mellan huvudgården och det omgivande landskapet har varit täta sedan klosterperioden under medeltid. Sambanden är på flera ställen tydliga och kan avläsas utan alltför stora förkunskaper. Som helhet illustrerar landskapet inom utredningsområdet ovanligt väl utvecklingen under den agrara revolutionen. Det var då stordriften, som ännu präglar jordbruket Börringekloster, intensifierades samtidigt som många av de kvarvarande estetiska uttrycken i landskapet kom till.

Den största landskapshistoriska variationen och de högsta kulturmiljövärdena återfinns vid själva huvudgården och dess närmaste omgivningar, bland annat i odlingslandskapet strax norr om gården. I denna rapport avgränsas ett kärnområde som är starkt präglat av den värdefulla byggnadsmiljön kring slottet, ett välbevarat historiskt vägnät (delvis kantat av välbevarade arrendetorp, äldre hägnader med mera) och den närbelägna Norra Börringes bytomt. Till kärnområdet norr om vägen hör också ett område som tidigare hyst den under 1800-talet anlagda köksträdgården, vilket kan bli viktigt i samband med framtida restaureringar. Kärnområdet är *mycket* störningskänsligt. De starka landskapshistoriska sambanden mellan huvudgården och landskapet påtalas även i en äldre kulturhistorisk utredning av miljön inför ombyggnad av E65 (Erikson & Reisnert 1998).

Vägarna är viktiga historiska betydelsebärare i området och bör hanteras varsamt även om de i formell mening inte är skyddade som fornlämningar. Särskilt framträdande är den gamla landsvägen som bevarats rent fysiskt utmed långa sträckor. Den utgör inte bara en central del av det historiska innehållet i miljön vid slottsmiljön utan fungerar även som förbindelselänk mellan exempelvis arrendetorpen i väster och Norra Börringe bytomt i öster. Flera vägar kantas av alléer som sannolikt härrör från 1870-talets ambitiösa omgestaltning av landskapet inom huvudgårdsdomänen.

Området hyser få kända fornlämningar. Resultaten från både denna kulturarvsanalys och en nyligen utförd särskild utredning (steg 1) indikerar dock förekomsten av åtskilliga flera lämningar. Det gäller både förhistoriska boplatser och ett antal övergivna torp etablerade före 1850. En arkeologisk provgrävning på Norra Börringes bytomt avslöjade att lämningarna där sträcker sig längre norrut än vad som tidigare varit känt. Inom utredningsområdet torde även flera ålderdomliga hägnader ha bevarats, exempelvis jordvallar av typen Börringe 134, vilka kan utgöra fornlämningar. Även en del fossil åkermark finns säkerligen kvar. Fossila odlingslämningar kan vara arkeologiskt värdefulla med även bidra till att öka den landskapshistoriska variationen inom en miljö.

Stora delar av utredningsområdet faller inom kulturmiljövårdens riksintresseområde och ett (något större) regionalt kulturmiljöområde. Kulturarvsanalysen visar dock att värdena inom dessa varierar. Slutligen bör nämnas att ett stort antal värdefulla byggnader återfinns inom utredningsområdet. Svedala kommun saknar emellertid ett uppdaterat bevarandeprogram, vilket innebär att ytterligare skyddsvärd bebyggelse kan förekomma, framför allt från perioden efter 1950.

9. Referenser

Anglert, M. 1985. Makt och kyrkor kring Lindholmen. I: *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne*. (M. Mogren & J. Winberg, red). Lund studies in medieval archaeology 17.

Campbell, Å. 1928. *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*. Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader. Uppsala.

Connelid, P. 2001. *Sturupspendeln – en landskapshistorisk utredning*. Kula HB, rapport 2001-04-23.

Dahl, S. 1989. *Studier i äldre skånska odlingssystem*. Meddelande serie B 69. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Erikson, M. & Rejnert, A. 1998. Kulturhistorisk utredning Börringe-Lemmeströ med konsekvensbeskrivning för alternativa sträckningar av väg E65 Svedala-Börringe. Bilaga 1 i *Väg E65 delen Svedala-Börringe, Vägutredning inkl miljökonsekvensbeskrivning*, november 1998 (kompletterad 1999). Vägverket.

Bjelke-Holtermann, B., Heijkenskjöld, R. & B Persson, C. 1993. *"Gamla Svedala". Kulturmiljöer i Svedala kommun*. Nilson & Persson Arkitekter. Svedala kommun.

Zoric Persson, C. 1995. *Riktlinjer för en renovering av Klostervikens stränder*. Examensarbete i landskapsvård vid Sveriges Lantbruksuniversitet, Lund.

TRAFIKVERKET

Trafikverket, Region Syd, Kristianstad. Besöksadress: Björkhemsvägen 17.
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 010-123 50 00

www.trafikverket.se